

HOOFSTUK II

‘N NUWE LEWE AS ONVRY VREEMDELINGE: AANKOMS EN VESTIGING

Die aanpassing by ‘n nuwe lewenswyse van slawerny in ‘n vreemde wêrelddeel met ‘n eiesoortige klimaat, onbekende meesters en ‘n nuwe sosiale en kulturele milieu, sou vir menige slaaf wat by die Kaap voet aan wal gesit het, ‘n ontwrigtende en traumatiese ervaring wees. Uit hierdie onbenydenswaardige lotgevalle sou egter wel iets goeds gebore word. Deur die vestiging en lewenswyse van ‘n kultureel en geografies heterogene slawebevolking aan die Kaap is hulle stempel onmiskenbaar op die Kaapse samelewing afgedruk. Die slawe sou spoedig belangrike rolspelers in die vorming van ‘n unieke sinkretiese Suid-Afrikaanse kultuur word.

Die eerste slawe aan die Kaap

Voor die koms van die eerste betekenisvolle besendings Angolese en Guinese slawe in 1658 was daar aan die begin van Junie 1657 slegs ‘n handjievul slawe aan die Kaap. Met sy besoek in 1657 aan die Kaap het kommissaris Rijkloff van Goens (1619 - 1682) bevind dat hierdie paar slawe of verstekeling op skepe was of deur skeepskapteins op pad terug na Europa aan die Kaap verkoop is.¹

Die eerste slaaf wat op 2 Maart 1653 by die Kaap voet aan wal gesit het, was die Oosterling, Abraham van Batavia, ‘n verstekeling aan boord van die *Malacca* wat van sy eienaar in Batavia, Cornelis Lichthart, gevlug het.² Tot met sy vertrek terug na Batavia in April 1656, kon hy weens siekte nie ‘n groot bydrae aan die Kaap lewer nie. Volgens kommandeur Jan van Riebeeck (1618 - 1677) was hy weens swak gesondheid selfs nie eens in staat om die helfte van sy voedsel te verdien nie.³

In 1654 het ‘n naamlose egpaar met hulle kinders vanaf Mauritius by die Kaap aangekom met die versoek dat hulle, as deel van die nalatenskap van opperkoopman Joost van der Woutbeeck, na Batavia aangestuur moes word.⁴ In dieselfde jaar is die Malgassiese slavin, Eva, en haar seuntjie, Jan Bruyn, deur Jan van Riebeeck van die besoekende sekunde, Frederick Verburgh (1627? - 1656), aangekoop.⁵ Tydens dié geleentheid het Anthony van Madagaskar

¹ W. Blommaert, Het invoeren van de slavernij aan de Kaap, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1938 I, p. 7; A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1558 - 1700*, p. 7.

² W. Blommaert, Het invoeren van de slavernij aan de Kaap, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1938 I, p. 5; A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 7; H.C.V. Leibbrandt (red.), *Letters despatched from the Cape, 1652 - 1662*, II, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 259.

³ H.C.V. Leibbrandt (red.), *Letters despatched from the Cape, 1652 - 1662*, II, *Précis of Archives of the Cape of Good*, pp. 259 - 260.

⁴ *Ibid.* I, p. 341.

⁵ Kaapse Argiefbewaarplek, Kaapstad (hierna K.A.B.): C. 2391, Nr. 87: Attestatiën, 1652-09-04 - 1660-02-16, 1659-09-18.

Figuur 5: 'n Anonieme portret van Anna de Koningh, dogter van die merkwaardige vryslavin Angela van Bengale, en eggenote van die Sweedse kaptein en bekende senior Kaapse amptenaar Oloff Bergh. Die egpaar het altesaam tien kinders gehad en was gesiene lede in die Kaapse gemeenskap. As gegoede weduwee was Anna tot met haar dood in 1733 self vir tien jaar die eienares van die befaamde plaas Groot Constantia en by implikasie ook die besitter van talle slawe en werkgewer van knegte. Afgesien van die slawe op haar talle ander eiendomme, word daar met haar afsterwe in die boedelinventaris melding gemaak van 24 slawe by haar huis aan die Heerengracht in Kaapstad.

Uit: C. Jansen en S. Simson, *50 Cape Dutch houses* (Kaapstad, 1981), p. 14.

ook by die Kaap voet aan wal gesit. Eva is deur Van Riebeeck as huisbediende aan sersant Van Harwaerden van die garnisoen beskikbaar gestel.

Later sou Eva deur kommissaris Van Goens beopdrag word “om ‘t fort te veggen”.⁶ Weens haar luiheid en weerspanningheid is sy deur Van Riebeeck na Robbeneiland gestuur om onder toesig van Jan Woutersz saam met twee blanke gevangenes en die slaaf Espaniola by die steenbouery te werk.⁷ Nadat sy ook hier probleme veroorsaak het, is sy in Mei 1658 saam met ‘n paar Angolese slawe per skip na Batavia gestuur.⁸ Anthony het later weggeloop en is volgens Van Riebeeck vermoedelik deur die Kaapmans vermoor, “te meer omdat gemelte slave altijd met de Hottentoes doende was met vechten ende slaen”.⁹ Die slawe Claes Cat en Josep uit Batavia is in 1655 as verstekelinge op besoekende skepe gevind en van Sint Helena na die Kaap teruggestuur vir terugbesorging aan hulle eienaars.¹⁰

Uit die monsterrol van 31 Mei 1657 blyk dit dat die kommandeursvrou, Maria van Riebeeck, in besit van drie “eygen Bataviase slavinne” was.¹¹ Een van hulle was die merkwaardige Angela of “Ansiela” van Bengale wat saam met haar man, Domingo, en hulle drie kinders in November 1655 deur Pieter Kemp, bevelvoerder van die *Amersfoort*, aan Van Riebeeck verkoop is.¹² Op 19 April 1662 is Angela deur Van Riebeeck aan Abraham Gabbema (1634 - 1668) verkoop. Na haar vrystelling deur Gabbema in April 1666, het sy in antwoord op haar versoek, op 25 Februarie 1667 ‘n erf aan die suidekant van Heerestraat, (tans Kasteelstraat) Tafelvallei,¹³ ontvang. Dit was die heel eerste toekenning van grond aan ‘n persoon wat nie van blanke herkoms was nie. As vryslavin het Angela self in 1668 van die dienste van ‘n gehuurde slaaf, te wete Scipio Africanus van Malabar, gebruik gemaak, terwyl sy in 1698 die slaaf Pieter van Malabar vir 50 riksdalders aangekoop en in 1700 Arend van Bengale vir 70 riksdalders van Oloff Bergh bekom het. Volgens kerkregisters het sy as lidmaat van die Kaapse Kerk gereeld saam met die gemeente nagmaal gebruik en as peetouer doopplegtighede bygewoon. Haar huwelik met Domingo is heelwaarskynlik ontbind, want op 15 Desember 1669 was sy die eerste vrygestelde slavin wat met ‘n vryburger, Arnoldus Willemsz van Wesel, later beter bekend as Arnoldus Willemsz Basson, in die huwelik getree het.¹⁴ Sodoende het sy een van die stammoeders van die Afrikaanse volk geword. Vyf kinders is uit die huwelik gebore. Haar dogters Elsje en Maria sou later onderskeidelik met Reinier van de Sande en Christiaan Maasdorp trou, terwyl Anna de Koningh (**Fig. 5**), ‘n dogter uit ‘n vorige verbintenis, met die bekende Kaapse burger en amptenaar Oloff Bergh in die huwelik getree het. Na die dood van

⁶ W. Blommaert, Het invoeren van de slavernij aan de Kaap, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1938 I, p. 7.

⁷ H.C.V. Leibbrandt (red.), Letters despatched from the Cape, 1652 - 1662, II, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 323.

⁸ A.J. Böeseke, *Slaves And Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 8.

⁹ W. Blommaert, Het invoeren van de slavernij aan de Kaap, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1938 I, p. 6; J.A. van Riebeeck, *Daghregister gehouden by den oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck I, 1651 - 1655* (reds. D.B. Bosman en H.B. Thom), pp. 294 - 295; *Ibid. II*, p. 305.

¹⁰ H.C.V. Leibbrandt (red.), Letters and documents received, 1649 - 1662, I, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, pp. 211 en 213.

¹¹ W. Blommaert, Het invoeren van de slavernij aan de Kaap, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1938 I, p. 6.

¹² A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 9.

¹³ *Ibid.*, p. 79.

¹⁴ Argiefbewaarpark van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, Kaapstad: 1/1 Kerkenboek van de Caap de Goede Hoop 1665 - 1700, pp. 4 - 5, soos aangehaal in A.J. Böeseke, *Slaves And Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 80.

haar man in 1689, het Angela sy boedel met groot oorleg bestuur en in 1702 voleienaarskap van die stukkie grond in Heerestraat verkry, terwyl sy ook eienares van die plasië Hondswijk te Drakenstein geword het. Met haar afsterwe in 1720 was haar boedel ongeveer 2 570 gulden sterk. Alhoewel hierdie vryswart vrou met gemak in die blanke gemeenskap aangepas het, was sy steeds lojaal teenoor haar slawevriende en is telkens as peetouer van hulle kinders benoem.¹⁵ Tydens haar besoek aan die Kaap in 1710, het die kleindogter van Jan van Riebeeck juis in 'n brief aan haar ouers van haar ontmoeting met "Ansiela" en haar dogter "Swarte Maria" melding gemaak.¹⁶

Die tweede slavin van Oosterse afkoms in die Van Riebeeck-huishouding was heelwaarskynlik Maria van Bengale wat in 1653 na die Kaap gekom het. Sy is op versoek van Van Riebeeck deur Jacob Reijniers in Batavia vir die Van Riebeecks aangekoop. Die soldaat Willem Cornelis en Maria is deur Van Riebeeck saam in die bed betrap waarna Cornelis voor die Raad van Justisie moes verskyn en sy werk as konstabel verloor het.¹⁷ Die historikus, Anna Böeseke, is van mening dat Maria van Bengale heelwaarskynlik die Van Riebeeck-gesin op 7 Mei 1662, met hulle vertrek na Batavia aan boord van die *Mars*, vergesel het.¹⁸

Die identiteit van die derde "Bataviase slavin" in die Van Riebeeck-huishouding is moeilik te bepaal, maar dit kon moontlik een van die slavinne wat in 1656 of die begin van 1657 aangekoop is, gewees het.¹⁹

Domingo van Bengale wat aanvanklik saam met sy vrou Angela en kinders deur Van Riebeeck aangekoop is, was in 'n stadium ook by goewerneur Simon van der Stel in diens, aangesien hy en twee ander slawe op 25 September 1686 deur Van der Stel aan Matthijs Greeff verkoop is.²⁰ Domingo is in 1686 gedoop en het op 1 Augustus 1689 sy vryheid teen 100 riksdalders van Matthijs Greeff gekoop. Volgens die kerkregisters is hy twee jaar later as vryswarte met ene Maria van Bengale getroud.²¹ In 1692 het hy 'n erf noord-oos van Olifantstraat (tans Houtstraat) bekom en die daaropvolgende jaar het hy Jan van Braganza as "knecht" in diens geneem.²² Domingo was een van die beswaardes wat die protesbrief teen goewerneur Willem Adriaan van der Stel (1639 - 1712) onderteken het.²³

Die eggenote van die sieketrooster Pieter van der Stel was ook die besitter van "een eygen Bataviase slavin."²⁴ Sy was Maria van Bengale. Op 6 Julie 1658 is sy deur haar voornemende eggenoot, die vryburger Jan Sacharias van Amsterdam, vrygekoop. Dié huwelik is goedgekeur

¹⁵ A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 80.

¹⁶ D.B. Bosman (red.), *Briewe van Johanna Maria van Riebeeck en ander Riebeeckiana*, pp. 88 en 104.

¹⁷ K.A.B.: C. 2391: Attestatiën, 1660-08-25.

¹⁸ A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 23.

¹⁹ W. Blommaert, Het invoeren van de slavernij aan de Kaap, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1938 I, p. 7.

²⁰ Transporten en Scheepenkenis, 1686 - 1687, XV, soos aangehaal in A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 147.

²¹ Argiefbewaarpark van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, Kaapstad: 1/1 Kerkenboek van de Caap de Goede Hoop, 1665 - 1700, pp. 30 en 87.

²² K.A.B.: CJ. 2870: Contracten tuschen vrijburghers en derzelve knechts, 1672 - 1694, 1693-04-22.

²³ K.A.B.: CJ. 310: Crimineele Processtukken, 1706, 1706-03-13.

²⁴ Algemene Rijksarchief, Den Haag: K.A. 3969, pp. 387 - 388: Caepse Monsterrolle, 1657, 1657-05-13, soos aangehaal in W. Blommaert, Het invoeren van de slavernij aan de Kaap, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1938 I, p. 7.

op grond van die feit dat “Maria de Nederlantse tale volcomentliĳk niet alleen verstaet maar ook duidelijck spreeckt, en al tamelijck kenisse Christi na die gereformeerde religie is hebbende,” aldus Jan van Riebeeck.²⁵ Die huwelik is op Sondag 21 Julie 1658 voltrek en op 8 April 1660 is hulle eersgebore dogter Maria in die Fort gedoop.²⁶ Uit die dagverhaal van Jan van Riebeeck blyk dit dat Maria en die Khoivrou, Eva (Krotoa) met mekaar oorhoops was,²⁷ terwyl daar uit die dagregister en briewe van kommandeur Zacharias Wagenaer (1614 - 1668) afgelei kan word dat Maria van Bengale aan watersug gely het.²⁸

Catharina Anthonis van Zelagon, Bengale, het slegs twee jaar aan die Kaap deurgebring. Sy is in 1656 deur Caspaer van den Boogaerde, bevelvoerder van ‘n VOC-retoervloot, na die Kaap gebring.²⁹ Sy het Van Boogaerde versoek om haar vry te stel met die oog op haar voorgenome huwelik met die soldaat Jan Wouterz van Middelburg. Hy het haar haar vryheid sonder enige vergoeding geskenk. Haar man, wat as opsigter oor die Kompanjiesbedrywighede op Robbeneiland nie bevredigende diens gelewer het nie, en van onverantwoordelikheid en nalatigheid, “geduyrigh in stercken dranck als [hij] se maer krijgen can, soo [wel] van ‘t rantsoen als voor gelt” en verwaarlosing van die sinjaalvuur beskuldig is, is deur Van Riebeeck onbevoeg verklaar en in Maart 1658 met “vrou en kindt” op die *Schelvis* via Mauritius na Batavia weggestuur.³⁰

Die vrou van die opperchirurgyn Jan Velteman was ook in besit van “een eijgen slaeffe”.³¹ Om sy dankbaarheid vir goeie behandeling te betuig, het die Franse admiraal De la Roche in Maart 1657 tydens sy besoek aan die Kaap twee “Arabise meijjes” van Abessinië aan Maria van Riebeeck geskenk. Hulle was die jeugdige Cornelia en Lysbeth, onderskeidelik twaalf en tien jaar oud.³² Daarbenewens het hy ook die vyfjarige Eva as geskenk namens die koning van Antongil aan die kommandeursvrou oorhandig.³³ In ‘n instruksie aan Jan Woutersz het Jan van Riebeeck van Espaniola, die “swarte franse slaef ofte fugitijf”, melding gemaak.³⁴ Hy was ‘n verstekeling op ‘n Franse skip wat by die Kaap aangedoen het. Teen die einde van 1657 het Van Riebeeck die slaaf Mijndert van Antongil van onderkoopman Hendrik Cop aangekoop.³⁵

Tussen hierdie beperkte groepie slawe van geografies heterogene herkoms was daar nie juis sprake van onderlinge akkulturasie en die konsolidasie van ‘n slawegroep met ‘n eie kultuur

²⁵ A.J. Böeseke (red.), Resolusies van die Politieke Raad I, 1651 - 1669, *Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 157.

²⁶ A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 78.

²⁷ J.A. van Riebeeck, *Dagregister gehouden by den oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck III, 1659 - 1662* (reds. D.B. Bosman en H.B. Thom), p. 137.

²⁸ A.J. Böeseke (red.), Dagregister en briewe van Zacharias Wagenaer, 1662 - 1666, *Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse Dokumente II*, p. 99.

²⁹ A.J. Böeseke (red.), Resolusies van die Politieke Raad I, 1651 - 1669, *Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 74.

³⁰ J.A. van Riebeeck, *Dagregister gehouden by den oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck II, 1656 - 1658* (reds. D.B. Bosman en H.B. Thom), pp. 152 en 265 - 266.

³¹ W. Blommaert, Het invoeren van de slavernij aan de Kaap, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1938 I, p. 7.

³² E.C. Godée Molsbergen, *Jan van Riebeeck en zijn tijd*, p. 93.

³³ W. Blommaert, Het invoeren van de slavernij aan de Kaap, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1938 I, p. 6.

³⁴ *Ibid.*, p. 7; H.C.V. Leibbrandt (red.), Letters despatched from the Cape, 1652 - 1662, II, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 323.

³⁵ A.J. Böeseke, *Jan van Riebeeck en sy gesin*, p. 193.

nie. Beperkte getalle en die diversiteit van kultuur het hulle gedwing om die kultuur van hulle meesters aan te neem. Deur die gebrek aan horisontale akkulturasie het vertikale akkulturasie plaasgevind en is veral die Oosterse slavinne, deur huwelike met Europeërmans, spoedig sosiaal en kultureel in die Europees georiënteerde Kaapse samelewing van die sewentiende eeu opgeneem.

Na 1657 het slawegetalle aan die Kaap vinnig begin toeneem. Vir VOC-retoervlote met Oosterse slawe aan boord, sowel as vir buitelandse slawehandelaars, het die Kaap in toenemende mate 'n aantreklike en winsgewende slawe-afsetgebied geword. Die eerste noemenswaardige groep slawe het aan boord van 'n VOC-skip, die *Amersfoort*, in Maart 1658 by die Kaap voet aan wal gesit. Hierna sou talle persone van diverse afkoms as slawe, sonder keuse of regte, 'n nuwe lewe aan die Kaap begin.

Prosedures na aankoms by die Kaap

Behalwe vir slawe wat op individuele basis per retoervloot by die Kaap voet aan wal gesit het, was die slawe op slaweskepe tydens die seereis aan groot ontberings blootgestel. Die ruimte was beperk, voedselvoorrade het hoofsaaklik uit rys en water bestaan, terwyl hulle snags ook die koue moes trotseer.³⁶ Hierdie toestande het tot hoë sterftesyfers gelei en by aankoms was die oorblywende slawe meesal siek en verswak³⁷ en as sulks vatbaar vir dodelike siektes wat die sterftesyfer nog verder verhoog het.³⁸

Die vroeëre slawegroepe is na hulle aankoms in Tafelbaai getel, geïnspekteer³⁹ en van voedsel en klere voorsien, terwyl hulle in sommige gevalle ook 'n ruimskootse voorraad arak ontvang het.⁴⁰ Siek slawe is onmiddellik in die Kompanjieshospitaal opgeneem⁴¹ en die slawe is so gou as moontlik aan hulle toekomstige meesters toegedeel. Die eerste groot Angolese en Guinese slawegroepe, wat onderskeidelik aan boord van die *Amersfoort* en die *Hasselt* by die Kaap voet aan wal gesit het, is as volg deur die Kaapse owerhede verdeel: sestig is aan die Kompanjie toegewys, 172 "van die jongste en kloekste slaven" is in opdrag van die Heeren XVII na Batavia verskeep, terwyl 79 slawe op krediet aan die Kompanjiesamptenare en die 51 nuwe vryburgers verkoop is.⁴² Die Guinese slawe en slavinne is teen 100 gulden elk en die Angolese slawe teen 50, 62½ en 75 gulden elk verkoop.⁴³ Slawe wat aan die Kompanjie toegewys is, is 'n herstelperiode van ongeveer 'n maand in hulle nuwe tuiste, die Kompanjieslawelosie, gegun waarna hulle in die onderskeie take opgelei is om in die dringende arbeidsbehoftes van die

³⁶ E.C. Godée Molsbergen, *Jan van Riebeeck en zijn tijd*, p. 95.

³⁷ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, p. 48.

³⁸ J.C. Armstrong, Die slawe, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 97.

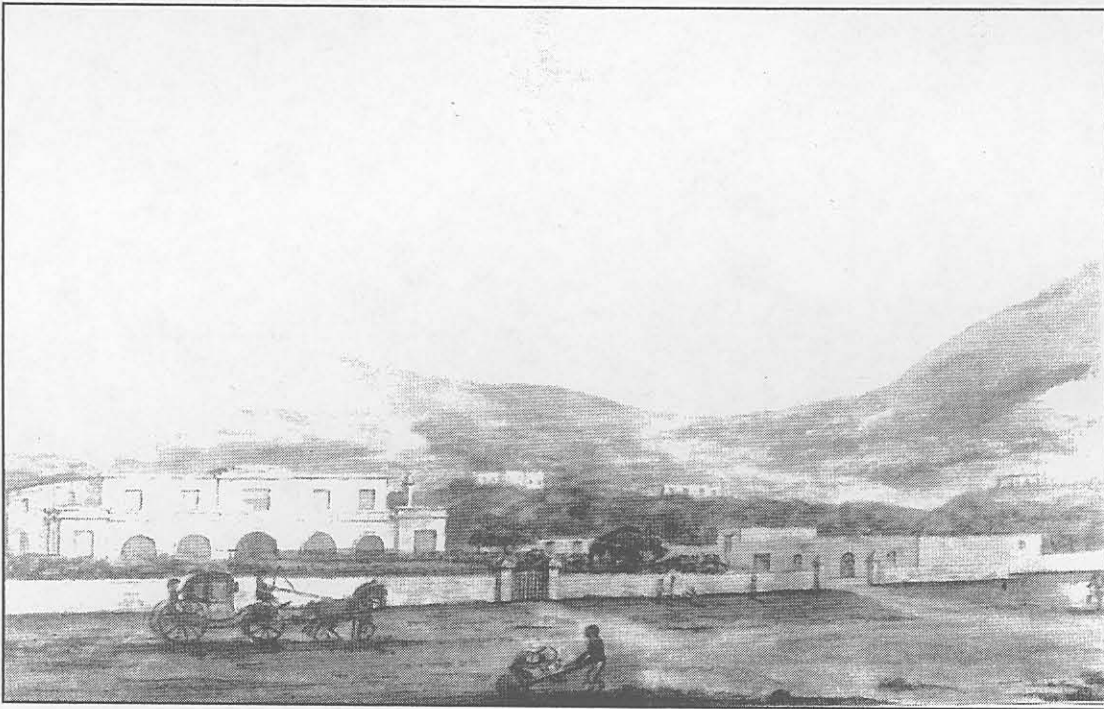
³⁹ V. de Kock, *Those in bondage*, p. 35.

⁴⁰ A.J. Böeseken (red.), Dagregister en briewe van Zacharias Wagenaer, 1662 - 1666, *Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse Dokumente II*, p. 111; H.C.V. Leibbrandt (red.), Journal, 1671 - 1674 and 1676, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, pp. 98 en 302.

⁴¹ K.A.B.: VC. 7: Dagverhaal, 1676, 1676-11-30; C. 1879: Dagregister, 1673, 1673-03-12; C. 1909: Dagregister, 1697, 1697-02-27 en 1697-03-15; C. 1893: Dagregister, 1686, 1686-12-13.

⁴² H.C.V. Leibbrandt (red.), Letters despatched from the Cape, 1652 - 1662, III, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 82.

⁴³ D.C. Bozarth, *Burgher, boer and bondsman*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Maryland, 1987, p. 109.

Figuur 6: *Le Jardin*, die Kaapstadse woning van Francois Duminy, skeepskaptein en Kaapse slawehandelaar. Die slawekwartiere waarin nuutaangekome ingevoerde slawe gehuisves is, is regs voor in die afbeelding.

Uit: J.L.M. Franken (red.), *Duminy-dagboeke* (Kaapstad, 1938), teenoor p. 72.

Kompanjie te voorsien.⁴⁴

Die historikus Robert Shell konstateer dat ongeveer die helfte van alle ingevoerde slawe direk na aankoms in die slawekwartiere van die stedelike slawespekulante opgeneem is.⁴⁵ In **Figuur 6** is 'n uitbeelding van die huis en slawekwartiere met smal venstertjies van die bekende Kaapse slawehandelaar, kaptein Francois Duminy. In die tweede helfte van die agtiende eeu was dié voormalige Franse skeepskaptein in dieselfde hoedanigheid in diens van die Kompanjie.⁴⁶ In 'n sekere sin het hierdie slawespekulante 'n diens aan die slawebesittende Kaapse gemeenskap gelewer deur na die welsyn van die slawe tydens die eerste kwesbare maande aan die Kaap om te sien, hulle vir veilings voor te berei om vir die nuwe lewe aan die Kaap te slyp.⁴⁷ In die vroeë negentiende eeu het die Kaapse slawebesitter, Samuel Hudson, juis melding gemaak van 'n voedsame sop bestaande uit groente, terwyl rys, "Calumba" ('n ligte tonikum afkomstig van 'n Mosambiekse plantwortel) en vleis ook aan die nuwe slawe gegee is "to bring them into flesh and a tolerable appearance before the Public Sale commences".⁴⁸ Hulle velle is met olie ingevryf, terwyl hulle ook liggaamlike oefensessies moes deurloop om van die styfheid en krampe weens die lang seereis ontslae te raak en om hulle liggame in goeie vorm te kry.⁴⁹ Hierdie "voorbereide" slawe is teen 'n goeie wins verkoop, terwyl hulle ook as enkelinge, sonder enige familie, van die hand gesit is.⁵⁰ In die eerste amptelike slawetransaksie tussen die Kompanjie en die nuwe vryburgers het Van Riebeeck ook dié slawe teen 'n aansienlike wins verkoop.⁵¹ Hierdie Guinese slawe was die tweede slawegroep wat op 6 Mei 1658 aan boord van die *Hasselt* by die Kaap voet aan wal gesit het.⁵² Ander ingevoerde slawe is direk na aankoms en die kooptransaksie na die stedelike huishouding of plaas van hulle nuwe meesters gebring. 'n Algemene gebruik was om alle nuutaangekome slawe te ontsmet deur hulle met seep en sterk asynwater te was en slawe met jeukpes onder die sorg van die familiedokter te plaas. Nuwe slawe op die wingerdplase is binne seisoen toegelaat om vir goeie gesondheid soveel druiwe as wat hulle verkies het, te eet.⁵³

Naamgewing

Die eerste stap op pad na 'n nuwe lewenswyse as slaaf was 'n naamsverandering. Hierdie direkte ingreep in die persoonlike identiteit van die slaaf was 'n onvermydelike implikasie van die ontmenslikingsproses van slawerny waarvoor hy geen beheer gehad het nie. Vanaf sy gevangening tot en met sy vestiging en verblyf as slaaf sou hy in een of ander stadium een of meer male, sonder enige persoonlike inspraak, 'n naamsverandering ondergaan.

Wat slawename betref, kom oorspronklike inboorlingname of die foneties aangepaste weergawe daarvan slegs in enkele gevalle in dokumentasie voor. 'n Voorbeeld hiervan blyk uit

⁴⁴ H.C.V. Leibbrandt (red.), *Letters despatched from the Cape, 1652 - 1662*, III, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 24; V. de Kock, *Those in bondage*, p. 35.

⁴⁵ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 107.

⁴⁶ J.L.M. Franken (red.), *Duminy-dagboeke*, pp. 1 - 2 en 13.

⁴⁷ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 107.

⁴⁸ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, p. 48.

⁴⁹ *Loc. cit.*

⁵⁰ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 107.

⁵¹ W. Blommaert, Het invoeren van de slavernij aan de Kaap, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1938 I, p. 28.

⁵² *Ibid.*, p. 25.

⁵³ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, p. 49.

die *Origineel Dagregister* op 18 Desember 1677. Dit behels die name van slawe en slavinne wat na die buitepos Hottentots-Holland gestuur is. Die slawemans was Catumba, Serora, Majomba, Sambo, Lemare Tambona, Eva Mangiva, Alewela, Nahinga, Gine Have Kita en Grate, terwyl die slavinne die volgende name gehad het: Sao Marara, Sampouria, Walle Kelle, Ibote, Revotes Kehangh, Soa Balla, Volt Alempoa, Kalle Hova, Ewaha, Soutrara en Callebe.⁵⁴ Ander inheemse name wat in die dokumentasie opduik, is onder meer Kinse Pernela, Sarsiomila, Mahalombo, Mafalle Isse Cici, Sambo Nangombe, Carra Sova, Ereffa, Sambo, Barkatti, Mohua Etobe, Hallantava, Ekoota Raeij Hoolbee, Matetee, Tsioenongene, Theange, Effahita, Lelava, Hitsana Tancoba en Thamba.⁵⁵

Die feit dat die meerderheid slawe aan die Kaap Christelike of Westerse name gehad het, dui daarop dat slawe òf by gevangeneneming reeds oor hierdie name beskik het, òf dat hulle in een of ander stadium nuwe name gekry het. In die eerste geval blyk dit wel dat die Portugese invloed en slawehandel wat die Nederlandse in die Ooste voorafgegaan het, sowel as die algemene gebruik van Maleis-Portugees in die Oosterse handelsgebiede, 'n rol by sommige Portugese slawename, soos Antonio, Diego, Domingo, Emelia, Fatima, Florinda, Flora, Gracia, Gustinho, Lorenço, Manuel, Paolo, Pedro, Rodrigo en Rosa kon gespeel het. Die slawe het heelwaarskynlik hierdie name bekom voor hulle in Nederlandse hande gekom het.⁵⁶ Die historikus Leon Hattingh is van mening dat die meerderheid slawe voor gevangeneneming oor hulle eie tradisionele inboorlingname beskik het en eers sedert hulle gevangeneneming van naam verander het.⁵⁷ Volgens Böeseken het die slawe reeds voor hulle die eerste keer aan die Kaap verkoop is, Europese name van die skeepskapteins, slawehandelaars of hulle vorige Europeër- eienaars in die Ooste ontvang.⁵⁸ In sommige gevalle het van die slawe tydens inskeping sekere beskrywende name van die Kompanjiestolk ontvang, soos byvoorbeeld "Kintza" wat in Malgassies "hardkoppig" beteken.⁵⁹ Op grond van sy navorsing is Hattingh oortuig dat dit nie soseer die verkoper is wat 'n belangrike rol by naamgewing van slawe gespeel het nie, maar wel die koper wat met die opstel van die koopakte sy keuse vir 'n naam laat aanteken het. As rede vir sy standpunt voer hy aan dat talle gevalle voorkom waar name tydens die oordrag van die een na die ander eienaar verander is. So het Jan van Balie wat op 30 Maart 1706 deur die vryburger Willem Widerholt van die skipper van *De Herout* gekoop is, eers Galantik geheet. In 1706 het Theunis Dircksz van Schalkwijk 'n slaaf van Thomas Watkins, stuurman van die Engelse skip *Somerset*, aangekoop. Met die oordrag is die slaaf se naam van "Pompken" na Jan Pompoen, gebore te Bengale, verander.⁶⁰

Die ontbreking van die amptelike name van slawe in sommige koopaktes dui daarop dat hulle heelwaarskynlik in 'n later stadium in die onderskeie werksituasies nuwe name gekry het. In 'n koopakte waarvolgens W.A. van der Stel sewe Kaap Verdiese slawe van die kaptein van die Deense skip *Noordze Leeuw* aangekoop het, word die name van die betrokke slawe nie vermeld nie. Nuwe name is gevolglik eers later in die koopakte ingeskryf. Die koopakte was as sodanig die identiteitsdokument van elke slaaf. In die meeste gevalle het dit die naam, herkoms,

⁵⁴ K.A.B.: C. 1881: Origineel Dagregister II, 1677-12-18.

⁵⁵ A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, pp. 147, 149, 155, 171, 176 en 191.

⁵⁶ J.L. Hattingh, Naamgewing aan slawe, vryswartes en ander gekleurdes, *Kronos* 6, 1983, pp. 5 - 6.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 5.

⁵⁸ A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 73.

⁵⁹ J.C. Armstrong, *Malagasy slave names in the seventeenth century*, p. 7.

⁶⁰ J.L. Hattingh, Naamgewing aan slawe, vryswartes en ander gekleurdes, *Kronos* 6, 1983, pp. 6 - 7.

geslag, ouderdom, die vorige, sowel as die nuwe eienaar se name en die verkoopprijs van die slaaf verstrekk.⁶¹

Wat die naamgewing van slawe deur die Kaapse owerhede, amptenare en burgers betref, is die eeu-oue Nederlandse gebruik van regionale toponieme wat aan 'n naam gekoppel is, gevolg.⁶² Elke slaaf het dus 'n voornaam en 'n toponimiese identifikasie ontvang, byvoorbeeld *Jan van Bengale*. "Van Bengale" het dus die plek van die gebruiklike van ingeneem. Wat die Nederlanders self betref, was hulle vanne 'n samestelling van 'n patroniem (vadersnaam) en 'n dorpsponiem wat deur die voorsetsel "van" voorafgegaan is. Toponimiese naamgewing het veral die VOC in staat gestel om sy duisende rondtrekkende werknemers te identifiseer, sy multi-kulturele en veeltalige onderdane te regeer en om die wydverspreide buitelandse kolonies effektief te administreer.⁶³ 'n Dokument van Desember 1693 waarin die name van Europeër Kompanjiespersoneel, sowel as Kompanjieslawe saam voorkom, dien as goeie voorbeeld hoe slawe in die Kompanjie se naamgewingstelsel ingesluit is.⁶⁴ In die geval van die Europeërs is die naam en van, sowel as 'n toponimiese agtervoegsel by naamgewing betrokke, byvoorbeeld *Andries Rodever van Oostenburg*. In die geval van slawe word die meesal Europese of Westerse voornaam slegs deur 'n toponimiese "van" gevolg, byvoorbeeld *Valentijn van Madagaskar* en *Ziena van Ceylon*.

Indien 'n slaaf 'n opvallende fisiese eienskap of gebrek gehad het, het die toponiem meesal ontbreek en is 'n "fisiese" beskrywing in die plek daarvan gegee, byvoorbeeld *Minte de Stomme*, *Kleijne Klaas* en *Hannibal, Siek en Melaats*.⁶⁵ Beskrywende- en byname het ook 'n rol by die identifisering van slawe met dieselfde name gespeel. Op die Klapmuts buitepos was daar twee Malgassiese slavinne wat albei Lamara geheet het. Om verwarring te voorkom, het die een as *Lamara van Madagaskar* en die ander as *Lamara Swartkop* bekend gestaan.⁶⁶ In 1698 het Simon van der Stel die drie nuwe slawe afkomstig van die Kaap Verdiese eilande op sy landgoed onderskeidelik onder die beskrywende name van *Weggesonken*, *Behouden* en *Dikbeen* laat aanteken.⁶⁷ Verdere voorbeelde van beskrywende en selfs spottende byname was Bygeval, Bluksam, Geduld, Lang Onderweg, Schanderbek, Slegt, Slim, Indebet, Fortuin, Poesienella, Roodbol, Jan Mager, Clapperdop, Thoornhaas, Apekint, Jan Credit, Piet Snap, Pieter Pompstok, Tomas Keuken, Claes Kelder, Mary Pekenijn, Jan Meeuws, Jacky Joy, Pieter Rob, Pouwels Das, Peekelhaaring, Dol en Rokje, Baatje, Roos en Winterbooter.⁶⁸ In die *Slaweregister*, wat tydens die eerste helfte van die negentiende eeu opgestel is, figureer onder

⁶¹ J.L. Hattingh, Naamgewing aan slawe, vryswartes en ander gekleurdes, *Kronos* 6, 1983, p. 6.

⁶² R.C.-H. Shell, *Those in bondage*, p. 229.

⁶³ *Ibid.*, p. 230.

⁶⁴ Algemene Rijksarchief, Den Haag: VOC. 4030, folios 65 - 73: Opnemings van Compagnies Groot en klein vee ... , 1693-12-31, soos aangehaal in R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 231.

⁶⁵ R.C.-H. Shell, *Those in bondage*, p. 231.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 232.

⁶⁷ A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 184.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 74; J.L. Hattingh, Kaapse notariële stukke waarin slawe van vryburgers en amptenare vermeld word, 1658 - 1670 I, *Kronos* 14, 1988, pp. 46 en 53 - 54; J.L. Hattingh, Naamgewing aan slawe, vryswartes en ander gekleurdes, *Kronos* 6, 1983, p. 7.

meer die volgende beskrywende slawename: Fortuin, Onverwacht, Presentie, Fluks, Vigilant, Snel en Welkom.⁶⁹

Slawename wat redelik algemeen in die *Slaweregister* voorkom, is onder meer Anthony, Aaron, Alexander, Abraham, Alant, Azor, Alida, Adonis, Adolf, Aaltje, Betje, Baatjoe, Coridon, Cupido, Candassa, Carolus, Castor, Claas, Camonie, Caatje, Damon, Dapat, Diemiso, David, Domingo, Dort, Delft, Delie, Florus, Flora, Fakier, Felix, Isak, Galant, Jan, Journal, Jomat, Hannibal, Jannetje, Jeck, Jason, Kaatje, Lafleur, Lakey, Louis, Malatie, Marie, Minerva, Masoe, Manbara, Manissa, Mentor, Ontong, Philander, Primo, Phillis, Philida, Regina, Rosina, Rosie, Rachbat, Sara, Sakermat, Salalie, Sara, Salea, Saronie, Samia, Saptoe, Spasie, Spadille, Schipio, Slammat, Sephier, Soucour, Truy en Thomas.⁷⁰ Hattingh het in sy navorsing tot die gevolgtrekking gekom dat die gewildste slawename onder meer Jan, Anthony, Titus, Claes, Piet(er), Jacob, Cupido, Coridon, Aaron, Marie/Maria/Marij, Abraham, Schipio, Hannibal, Alexander, David, Thomas, Susanna, Sara en Isak was.⁷¹

‘n Belangrike bron vir Kaapse slawename was die Griekse en Romeinse mitologie en geskiedenis, soos Semple teen die einde van die agtiende eeu tereg opgemerk het: “It may be here observed, that the whole heathen mythology is ransacked to find them [the slaves] names, which are in general bestowed in a manner not the most honourable to those deities at whose altars one half of the human race formerly bowed down.”⁷² Die volgende name is hier ter sprake: Alexander, Apollos, Jupiter, Juno, Mercurius, Neptunis, Hector, Hercules, Lucretia, Minerva, Nero, Brutus, Caesar, Cicero, Darius, Diana, Cupido, Hannibal, Plato, Titus, Scipio, Diogenes, Leander, Julies/Julius, Pompejus.⁷³

Terwyl gewilde name uit die kerkgeskiedenis onder meer Augustinus of Augustyn was, was slawename uit die Bybel onder meer A(a)ron, Abel, Abigael, Abraham, Adam, Anna, Asenat, Balthazar, Daniël, David, Eva, Esau, Farao, Gideon, Goliat, Isak, Ismael, Jacob, Jefta, Joël, Jonathan, Josef, Lea, Lukas, Markus, Martha, Maria, Moses, Paulus, Rachel, Rebecca, Simon, Simson, Salomo, Tamar, Titus en Thomas. Semple het na die ongeërgdheid waarmee Bybelname aan slawe toegeken is, sowel as na die ontoepaslikheid daarvan verwys, aangesien Simson daagliks gestuur is om water te gaan haal en Salomo moes swoeg en sweet om vuurmaakhout teen Tafelberg bymekaar te maak!⁷⁴

Die Westerse kalender is ook by slawenaamgewing betrek. Januarie, Februarie, April, Augustus, September, Oktober, November en Desember was veral gewilde name. In ‘n geval van arbitrêre naamgewing het W.A. van der Stel in 1699 vier twintigjarige slawemans van die Nederlandse seeman, Marius Roeland aangekoop wat onderskeidelik die name Januarie,

⁶⁹ K.A.B.: SO. 6/12, p. 41: Register of Slaves, 1817-01-10; SO. 6/13, p. 2: Register of Slaves, 1816-05-18; SO. 6/13, p. 18: Register of Slaves, 1816-05-21; SO. 6/30, p. 141: Register of Slaves, 1816-12-04; SO. 6/30, p. 59; Register of Slaves, 1816-06-13.

⁷⁰ K.A.B.: SO. 6/1 - SO. 6/151, 1816 - 1837.

⁷¹ J.L. Hattingh, Naamgewing aan slawe, vryswartes en ander gekleurdes, *Kronos* 6, 1983, p. 7.

⁷² R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, pp. 34 - 35.

⁷³ A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 74; K.A.B.: SO. 6/1 - SO. 6/150: Register of Slaves, 1816 - 1837.

⁷⁴ R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, pp. 34 - 35.

Februarie, Maart en Mei gehad het.⁷⁵ Wat die dae van die week betref, was Vrydag en Saterdag as name gebruik, terwyl Domingo wat van Spaans/Portugese oorsprong is en “Sondag” beteken, ‘n taamlik algemene slawenaam aan die Kaap was. Sparrman het opgemerk dat talle eienaars aan die Kaap hulle slawe na die maande van die jaar, sowel as na weeksdag vernoem het.⁷⁶

Selfs die groot verskeidenheid eksotiese en ander tekstiele wat vroeg reeds tydens Kompanjiesbeheer belangrike handels- en gebruiksgoedere in die Ooste en aan die Kaap was,⁷⁷ het as bron vir Kaapse slawename, soos Armosijn en Boelang gedien. Inventarise en amptelike korrespondensie wemel van tekstielname. Wat die eksotiese tekstielstof armosyn (ook armosyn genoem) betref, het Van Riebeeck reeds in 1655 onder andere “40 à 50 armosijn schoen- ende cousebant lint van allerhande edoch meest statige coleuren, ende oock wat swart” uit die Ooste aangevra.⁷⁸ In ‘n lys van 1676 kom “1 piece of coarse armosyn” en “½ piece fine armosyn”⁷⁹ voor en in 1692 het die Kompanjie “dubbele armosijnen” teen 18 gulden stuk verkoop.⁸⁰ Hierdie dun soepel soort sy waarvan meesal voerings gemaak is, is aan die Kaap, op enkele uitsonderings na, hoofsaaklik vir vaandels, sowel as bed- en venstergordyne gebruik.⁸¹ Dié tekstiel het sy naam te danke aan die eertydse beroemde handelstad Ormoes wat op ‘n eiland by die mond van die Persiese golf geleë was.⁸² Die slavinn Armosijn van die Kaap (Klein Armosijn) en haar naam- en tydgenoot, Groot Armosijn⁸³ het hulle name aan die betrokke tekstiel te danke. Die slaaf Boelang van Padang⁸⁴ se naam is ontleen van boelang materiaal wat telkens in die Kompanjiesrekords opduik en veral by slawekleredrag ter sprake kom.⁸⁵ Dit kan op ‘n meesal effe indigo-blou materiaal soort dui, maar was oor die algemeen die aanvaarde terminologie vir kopdoeke.⁸⁶

Weens die feit dat slawekinders die status van hulle moeders aangeneem het, is slawekinders

⁷⁵ A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 189.

⁷⁶ A. Sparrman, *A voyage to the Cape of Good Hope ... 1772 - 1776, I* (red. V.S. Forbes), p. 99.

⁷⁷ K. Glamann, *Dutch-Asiatic trade, 1620 - 1740*, pp. 20 - 22 en 132 - 151; J.R. Bruijn, F.S. Gaastra en I. Schöffner, *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries I*, p. 189; N. de Graaff, *Reisen van Nicolaus de Graaff gedaan naar alle gewesten des werelds, beginnende 1639 tot 1687 inclus, p. 188*; A.J. Böeseken (red.), *Resolusies van die Politieke Raad IV, 1707 - 1715, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 442.

⁷⁸ H.C.V. Leibbrandt (red.), *Letters despatched from the Cape, 1652 - 1662, II, Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 153.

⁷⁹ H.C.V. Leibbrandt (red.), *Journal 1671 - 1674 and 1676, Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 277.

⁸⁰ A.J. Böeseken (red.), *Resolusies van die Politieke Raad III, 1681 - 1707, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 257.

⁸¹ A.J. Böeseken (red.), *Uit die Raad van Justisie, 1652 - 1672, Suid-Afrikaanse Argiefstukke: Belangrike Kaapse Dokumente III*, pp. 207 - 208; Lammens en Swellengrebel, *Op reis met de VOC: de openhartige dagboeken van de zusters Lammens en Swellengrebel* (red. M. Barend-van Haften), pp. 99.

⁸² J. Nieuhof, *Joan Nieuhof's zee en lant-reize, door verscheide gewesten van Oostindien*, pp. 86 - 87.

⁸³ A.J. Böeseken (red.), *Resolusies van die Politieke Raad III, 1681 - 1707, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 179; *Ibid. III*, p. 128; M. Cairns, *Armosyn Claasz of the Cape and her family, 1661 - 1783, Familia XVI 4*, 1979, p. 84.

⁸⁴ A.J. Böeseken (red.), *Slaves and Free Blacks at the Cape 1685 - 1700*, p. 188.

⁸⁵ P. van Dam, *Beschryvinge van de Oost-indische Compagnie III* (red. F.W. Stapel e.a.), p. 203.

⁸⁶ *Ibid. II: I*, p. 185.

14

40 S'c. H. de Kock...
 November 1776...
 3 paard... 10...
 2 manny paard... 20.5...
 1... paard... 16.6...
 1... van de Kaap... 30...
 1... 1.1...
 2... 10.2...
 1... 115.6...

L1/11

Redemings...
 ...

Figuur 7: 'n Kwitansie van goedere wat in 1776 op 'n openbare veiling aan die Kaap aangekoop is waarin die slavin Sophia van die Kaap en haar twee kinders saam met onder meer perde en lepels deel van die kooptransaksie uitmaak.

Uit: V. de Kock, *Those in bondage* (London, 1950), teenoor p. 80.

wat aan die Kaap gebore is, in baie gevalle onder die naam van die moeder geïdentifiseer, byvoorbeeld *Adriana van Maria van Madagaskar*.⁸⁷ Vir identifikasiedoeleindes en om verwarring te voorkom, is die naam van 'n kind soms verder in die vroulike voorgeslag teruggevoer, soos met die naam Maria van Adriana van Maria Blom van Madagaskar in die doopregister van 1756 die geval is.⁸⁸ Daar is ook na hierdie Kaapsgeborenes as “van de Kaap” verwys, byvoorbeeld *Elizabeth van de Kaap*.

Die plaaslike slawemark

Sedert VOC-beheer is die lewe aan die Kaap in 'n groot mate deur handel oorheers. “The whole ethos of the colony, as far as its government and many of its inhabitants were concerned, was dominated by die desire to make profit and record losses”, aldus die historikus Nigel Worden.⁸⁹ In die negentiende eeu huldig Mentzel reeds uit eerstehandse ervaring hierdie mening: “No matter how acquired, the fact remains that every man in the town, be he a free burgher, or official, pasgänger, or free worker, yea, even a common soldier, is at the same time a huckster and trader.”⁹⁰ Hierdie handelingsgesteldheid het by implikasie tot die kommersialisering van slawe aanleiding gegee. Uit die inventarisse, eiendomswaardasies, testamente en vendusierekords van die Kaapse handelsgemeenskap blyk dit duidelik dat slawe as eiendom saam met meubels, kombuisgerei, vee, implemente en timmerhout (**Fig. 7**) gereken is – goedere wat na die meester se goedgevoelde volgens behoefte tot eie voordeel benut is. Net soos materiële goedere, kon slawe vir 'n jaar op toetsbruik aangekoop of uitgehuur en weer teruggebring word indien die verhuurder dit nodig sou vind.⁹¹ Die welvarendheid van 'n burger kon afgelei word van die aantal slawe in sy besit.⁹² Die konsep van slaaf as eiendom met 'n prysetiket was onteenseglik 'n bepalende faktor in die Kaapse gemeenskap, ongeag hoe positief die verhouding en behandeling van die eienaar teenoor die slaaf was.

Aangesien alle slawe by Kaapstad voet aan wal gesit het, het die inwoners van Kaapstad makliker toegang tot die aankoop van slawe gehad, hetsy van die Kompanjie of in privaat-transaksies met VOC-skepe en buitelandse slawehandelaars. Die Kompanjie het deurgaans die grootste finansiële voordeel uit winste wat deur slawehandel verkry is, sowel as uit slawetransaksies deur slawehandelaars in Tafelbaai getrek.⁹³

Die toeganklikheid van die Kaapstadse inwoners tot die aankoop van slawe het aan hulle veral die geleentheid tot slawespekulasie gebied. Stedelike burgers het slawe-aankope namens die meer afgeleë boere behartig. Dit was veral gedurende die agtiende eeu dat talle Kaapstadse burgers en amptenare as tussengangers in die verskaffing van ingevoerde slawe aan die plattelandse gebiede opgetree het. 'n Bekende Kaapse slawespekulant in die vroeë agtiende eeu was die chirurgyn Johannes Theophilus Rochlits wat oor 'n tydperk van drie jaar ongeveer 25 slawe verhandel het.⁹⁴ 'n Algemene gebruik was onder meer om slawe teen 'n billike prys aan

⁸⁷ J.L. Hattingh, Naamgewing aan slawe, vryswartes en ander gekleurdes, *Kronos* 6, 1983, p. 9.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 10.

⁸⁹ N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, p. 102.

⁹⁰ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 75.

⁹¹ K.A.B.: CJ. 3113, nr. 7: Gemengde Notariële Stukke; oordragte, 1778-02-13; K.A.B.: 1/STB 3/1: Krimineel verklaring, pleidooie en interrogatorien, 1702 - 1804, 1776-04-04.

⁹² M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamheden*, p. 397.

⁹³ N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, p. 80.

⁹⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 106.

te koop, hulle van die mark terug te hou en te wag vir 'n verhoogde aanvraag en die slawe dan teen 'n aansienlike wins te verkoop.⁹⁵ Hierdie manipulasie van die slawemark het tydens die Eerste Britse Besetting (1795 - 1803) tot klagtes deur die Kaapse boere gelei wat sommige inwoners daarvan beskuldig het dat hulle, met die oog op winsbejag, meer slawe aangehou het as wat hulle regtig nodig gehad het.⁹⁶ Die handel in slawe was egter nie net tot die inwoners van Kaapstad beperk nie. Vanaf 1690 het dominee Pierre Simond van Drakenstein aktief aan die plaaslike slawehandel deelgeneem.⁹⁷

Pryse wat deur burgers en amptenare vir slawe betaal is wat van die Kompanjie of onderling van mekaar aangekoop is, was aansienlik hoër as wat die slawehandelaars of die Kompanjie aanvanklik betaal het. In 1657 is 'n gemiddeld van 53 tot 54 gulden elk vir slawe wat deur die *Hasselt* in Popo verkry is betaal,⁹⁸ terwyl die slawe wat in 1698 deur die *Soldaat* van Madagaskar na die Kaap gebring is, teen 83 gulden elk verhandel is.⁹⁹ Met die besoeke van die Franse slawevaarders *L'Union* en *La Caroline* onderskeidelik in 1782 en 1783, was die gemiddelde prys per slaaf van die *L'Union* 141,69 riksdalders (354,22 gulden) en is 'n gemiddeld van 300 gulden deur die Kaapse amptenare vir slawe van die *La Caroline* betaal.¹⁰⁰ Die slawe wat teen 53 tot 54 gulden van die *Amersfoort* aangekoop is, is deur Van Riebeeck vir 100 gulden elk aan die burgers verkoop.¹⁰¹

Verskeie faktore het die prys van slawe aan die Kaap beïnvloed. 'n Belangrike eksterne faktor was die beskikbaarheid van slawe op die internasionale slawemarkte. In dié opsig het oorlogstoestande, droogte, hongersnood, slaweroetes en die kompetisie tussen die onderskeie slawehandelaars onder meer 'n rol gespeel. Tydens droogtes en oorlogtoestande was slawe meer geredelik beskikbaar en dus goedkoper.¹⁰²

Aan die Kaap het sekere gebeure ook 'n invloed op slawepryse gehad. Vraag en aanbod het deurlopend 'n belangrike rol gespeel. Die gemiddelde markprys van slawe het tot 1740 geleidelik gestyg. Die verhoogde slawepryse tussen 1715 tot 1721 is deur die pokke-epidemie van 1713, wat 'n hoë slawesterftesyfer tot gevolg gehad het, teweeg gebring.¹⁰³ Die skerp styging in pryse van 1740 tot 1748 was die gevolg van die slawetekort, sowel as 'n toenemende behoefte aan landbou-arbeiders. Ná 1750 het die pryse gedaal en daarna weer geleidelik begin toeneem tot 1780, waarna daar tot die einde van die agtiende eeu en met die beëindiging van VOC-beheer 'n drastiese toename in slawepryse was. Volgens sir John Barrow

⁹⁵ N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, pp. 46 - 48.

⁹⁶ K.A.B.: BO. 90, p. 18: Documents referring to the importation of slaves, December 1796 - February 1803, s.a.

⁹⁷ A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, pp. 157, 166, 167, 172 en 181 - 183; J.L. Hattingh, 'n Ontleding van sekere aspekte van slawerny aan die Kaap in die sewentiende eeu, *Kronos* 1, 1979, tabel 2.

⁹⁸ H.C.V. Leibbrandt (red.), Letters despatched from the Cape, 1652 - 1662, III, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 35.

⁹⁹ H.C.V. Leibbrandt (red.), Letters despatched from the Cape, 1696 - 1708, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 45.

¹⁰⁰ D.C. Bozarth, *Burgher, boer and bondsman*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Maryland, 1987, p. 161.

¹⁰¹ H.C.V. Leibbrandt (red.), Letters despatched from the Cape, 1652 - 1662, III, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 82.

¹⁰² A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 63.

¹⁰³ F. Valentyn, *Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoop met de zaaken daartoe behorende 1705 - 1714*, I, pp. 216 - 218.

(1764 - 1848), privaatsekretaris van goewerneur George Macartney (1737 - 1806) en van 1799 tot 1803 ouditeur-generaal aan die Kaap,¹⁰⁴ is Kaapse slawe teen 1797 vir tussen 100 tot 400 pond verhandel.¹⁰⁵ 'n Lys van vergelykbare slawepryse wat met die beëindiging van VOC-beheer deur goewerneur Macartney aan die Britse oorlogsekretaris Henry Dundas (1742 - 1811) gestuur is, bevestig die toename in slawepryse. Die gemiddelde prys van slavinne is as 200 riksdaalders (500 gulden) en dié van mansslawe as 250 riksdaalders (625 gulden) aangegee.¹⁰⁶ Hierdie tendens het tot in die negentiende eeu voortgeduur. In 1826 het J.T. Bigge (1780 - 1843), 'n lid van die Kommissie van Ondersoek na Slawepryse, met die oog op kompensasië onder die Afskaffingswet, bevestig dat slawepryse sedert 1808 met honderd persent gestyg het.¹⁰⁷ Dit kan aan die inkorting en uiteindelijke beëindiging van slawe-invoere na die Kaap in 1793 toegeskryf word.¹⁰⁸ In 1808 is die oseaniese slawehandel deur die Britse Parlement afgeskaf. Die daling in aanbod, sowel as die toename in aanvraag het 'n inflasiënêre impak op slawepryse gehad. Daarbenewens het die Kaap kort voor die Eerste Britse Besetting (1795 - 1803) ekonomiese probleme ondervind. In dié tyd het slawepryse meer as verdriedubbel.¹⁰⁹

By 'n gebrek aan fondse is slawe selfs vir brandhout, 'n skaars en duur kommoditeit aan die Kaap, verruil. Arent van Makassar is op dié wyse in 1689 deur Henning Hüsing vir honderd wavrage brandhout verhandel,¹¹⁰ terwyl die 25-jarige Valentijn van Madagaskar in 1689 deur Thomas Dirckx van Schalkwijk vir tagtig wavrage brandhout aan Joost Strijdom, 'n marktuinier in Tafelvallei, verkoop is.¹¹¹ Soms is lewende hawe, landbouprodukte, implemente en vervoermiddele as ruilmiddele vir slawe aangebied. In 1686 het Gerrit Cloete, 'n boer van Stellenbosch, 38 aanteel skaapooie in ruil vir die negentienjarige Adam van Madagaskar aangebied¹¹² en is Toonhaas van Madagaskar vir 90 riksdaalders en 'n halfaam wyn van die hand gesit.¹¹³ In 1671 het Wynant Leenderts van Besuijnhout vier trekosse en "eene bijnae afgereden wagen" as vergoeding vir die slaaf Isaack aangebied,¹¹⁴ terwyl die welgestelde Johannes Phijffer in 1710 vier leggers wyn vir sy 24-jarige slaaf Pedro van Cochin van die wynboer Class Westhuijsen ontvang het.¹¹⁵ Hierdie wyse van betaling het mettertyd nie meer aan die Kaap plaasgevind nie. In die sewentiende eeu is slawe ook vir ander slawe geruil. Op 24 Oktober 1695 is die geskoolde Arent van Madagaskar vir twee ongeskoolde slawe van Malabar verruil,¹¹⁶ terwyl goewerneur Willem Adriaan van der Stel op 25 November 1701 die kinderslavinnetjies Anna en Marritje, beide van die Kaap, vir 'n vyftienjarige slaaf verruil het.¹¹⁷

¹⁰⁴ D.W. Krüger (red.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek II*, p. 34.

¹⁰⁵ J. Barrow, *An account of travels into the interior of Southern Africa in the years 1797 and 1798*, I, p. 46.

¹⁰⁶ G.M. Theal (red.), *Records of the Cape Colony II*, p. 237.

¹⁰⁷ *Ibid.* XXIX, p. 427.

¹⁰⁸ J.S. Marais, *The Cape Coloured people 1652 - 1937*, p. 163.

¹⁰⁹ N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, p. 75; E.A. Walker, *History of South Africa*, p. 106; J.C. Armstrong, *Die slawe, 1652 - 1795*, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 108.

¹¹⁰ A.J. Böeseke, *Slaves And Free Blacks at the Cape 1658 - 1820*, p. 75.

¹¹¹ Aktekantoor, Kaapstad: Transporten en Scheepenkenis, pp. 240 - 241, 1689-12-05.

¹¹² Aktekantoor, Kaapstad: Transporten en Scheepenkenis, n.p., 1686-09-07.

¹¹³ A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 147.

¹¹⁴ J.L. Hattingh, Kaapse notariële stukke waarin slawe van vryburgers en amptenare vermeld word, 1658 - 1670, *Kronos* 15, 1989, p. 16.

¹¹⁵ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 108.

¹¹⁶ Aktekantoor, Kaapstad: Transporten en Scheepenkenis, pp. 1 - 2, 1695-10-24.

¹¹⁷ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 108.

Dié ruiltransaksies was in die sewentiende eeu 'n algemene gebruik, terwyl dit in die agtiende eeu 'n rariteit was en in die negentiende eeu glad nie meer plaasgevind het nie.¹¹⁸

Verskeie faktore het 'n rol in die wisseling van slawepryse op 'n bepaalde tydstip gespeel. Prysdiëfferensiasie was veral op die stereotipering van oorsprong gebaseer. Reeds met die aankoms van die eerste slawegroepe aan die Kaap is besluit dat die Guinese slawe vir 100 gulden elk aan die vrybrugers verkoop sou word, terwyl die Angolese slawe vir 75, 62½ en 50 gulden van die hand gesit is. 'n Duidelike hiërargie van slawepryse het aan die Kaap bestaan ten opsigte waarvan die Kaapsgeborenes die hoogste posisie beklee het, met die Oosterse slawe daarna en die Malgassiese slawe in die laagste posisie.¹¹⁹

Volgens Hendrik Cloete was 'n goed opgeleide slaaf, wat bedrewe in sy werk was, heelwaarskynlik 'n Kaapsgeborene.¹²⁰ Hulle gewildheid kan toegeskryf word aan die feit dat hulle reeds aan die Kaapse lewe gewoond was en nie, soos die ingevoerde slaaf aanpassingsprobleme ten opsigte van klimaat en sosiale omgewing ervaar het nie. Die taal van hulle meesters was nie vir hulle onbekend nie, hulle was natuurlike toesighouers en minder tot kriminaliteit en weglopery geneig.¹²¹ Vir hierdie voordele moes die Kaapse slawe-eienaars hulle hande diep in hulle sakke steek en bereid wees om buitensporige pryse te betaal. Volgens Francois le Vaillant (1753 - 1824) was hierdie slawe "the most esteemed; ... sold at double what is given for the rest; and when they are acquainted with a trade, their prices becomes exorbitant. A cook for example, costs from eight to twelve hundred rix-dollars ..." ¹²² Die Kaapsgebore slawe se monitêre waarde in die tweede helfte van die agtiende eeu is voorts uit 'n aanhaling van Anders Sparrman af te lei:

a slave born in the country (especially a bastard) who can drive a waggon safe and well, and who can be trusted to inspect the other slaves, or is looked upon as a clever and faithful servant, bears the price of five hundred rix-dollars. One that is newly bought from Madagascar ... costs from a hundred to a hundred and fifty rix-dollars.¹²³

Alhoewel Kaapsgebore slawe voorkeur geniet het, het geakklimatiseerde, wel aangepaste ingevoerde slawe op hulle beurt hoër pryse as nuwe aankomelinge behaal.¹²⁴ Reeds vroeg in die bestaan van die nedersetting was beide Jan van Riebeeck en Zacharias Wagenaer deur die arbeidskwaliteite van die Oosterse slawe beïndruk. Volgens Wagenaer was hulle egter duur.¹²⁵ Die hoë pryse van Oosterse slawe is oorwegend toe te skryf aan die spesiale vaardighede as ambagslui waarvoor hulle beskik het. Hulle was gewaardeerde bediendes wat soms vir

¹¹⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 108.

¹¹⁹ R.C.-H. Shell, The tower of Babel: the slave trade and creolization at the Cape, 1652 - 1834, in E.A. Eldredge en F. Morton (reds.), *Slavery in South Africa*, p. 20.

¹²⁰ J.C. Armstrong, Die slawe, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), 'n Samelewing in wording: *Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 108; N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, pp. 75 en 93.

¹²¹ R.C.-H. Shell, The tower of Babel: the slave trade and creolization at the Cape, 1652 - 1834, in E.A. Eldredge en F. Morton (reds.), *Slavery in South Africa*, p. 25.

¹²² F. le Vaillant, *Travels into the interior parts of Africa, by the way of the Cape of Good Hope; in the years 1780, 81, 82, 83, 84 and 85, I*, pp. 101 - 102.

¹²³ A. Sparrman, *A voyage to the Cape of Good Hope ... 1772 - 1776, I* (red. V.S. Forbes), p. 103.

¹²⁴ J.C. Armstrong, Die slawe, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), 'n Samelewing in wording: *Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 108.

¹²⁵ A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 43.

astronomiese bedrae van tot vyfduisend riksdalders verkoop is.¹²⁶ Die negatiewe karaktertrek van wraaksug onder 'n bepaalde groep van die Maleierslawe sou 'n demper op hulle algemene gewildheid plaas. Met dit in gedagte het Barrow hulle teen die einde van die agtiende eeu as die mees energieke, werksame en gewillige, maar ook as die gevaarlikste van die Kaapse slawe beskryf.¹²⁷ Volgens Burchell was die variasie in pryse van Maleierslawe die gevolg van die indiwiduele beoordeling van 'n bepaalde slaaf se karakter, sowel as sy kwalifikasies. Hierdie prys, wat soms so hoog as vyfduisend riksdalders kon wees, was volgens sy waarneming in die eerste helfte van die negentiende eeu steeds aan die toeneem.¹²⁸ Talle Oosterse slawe wat deur hulle meesters op retoervaarte aan die Kaap verkoop is, het goeie pryse behaal, aangesien hulle reeds die Nederlandse taal magtig was en oor goeie opleiding beskik het.

Spesiale vaardighede was nie net tot die Oosterse slawe beperk nie. Enige slaaf wat opleiding in een of ander ambag of nering ontvang het en dit kon beoefen, was sterk in aanvraag. Bekwame wingerdsnoeiers, kuipers, wabouers en sodanige ambagslui is in baie gevalle vir twee tot drie maal die gemiddelde slaweprys verkoop. Volgens Hendrik Cloete kon 'n onopgeleide, maar sterk en goed geboude slaaf in 1787 vir 150 tot 180 riksdalders verkoop word, terwyl 'n bedrewe landbouslaaf van 330 tot 450 riksdalders kon kos. 'n Jeugdige en knap wadrywer kon 'n koper tot 600 riksdalders uit die sak jaag.¹²⁹ Die buitgewoon hoë pryse van sekere slawe is waarskynlik 'n aanduiding van die een of ander vaardigheid waaroor die slaaf beskik het, soos die veertigjarige Arent van Malabar wat in 1694 vir 300 gulden (100 riksdalders) en Cupido van Amboina wat teen 100 riksdalders aan Pierre Rousseau verkoop is. Dit was uitsonderlik hoë pryse as in gedagte gehou word dat die gemiddelde prys vir 'n dertigjarige slaaf in dié tyd ongeveer 80 riksdalders en selfs minder was. Die hoogste prys wat tot 1700 vir 'n slaaf betaal is, was 500 gulden wat op 17 Maart 1692 deur Jan Stevensz Botma vir Arent van Makassar betaal is.¹³⁰ In 1773 is 'n opgeleide wingerdsnoeier vir tot 1 000 riksdalders verkoop,¹³¹ terwyl lady Anne Barnard in 1797 getuie was van 'n slawekoetsier wat vir 800 "dollar" (rikdalders) aangekoop is.¹³²

Ouderdom het 'n belangrike rol met betrekking tot slawepryse gespeel. Jong volwassenes was deurgaans in groter aanvraag as kinders en bejaardes en het hoër pryse as kinders behaal. In 1682 het Simon van der Stel slegs 10 riksdalders vir 'n kinderslavinnetjie betaal wat volgens Anna Böeseke van die laagste pryse is wat ooit aan die Kaap vir 'n slaaf betaal is. Slawe tussen die ouderdomme van 16 en 25 jaar was veral gewild. Voor 1686 was die verkope van slawe ouer as 25 jaar beperk, terwyl die verkope van beide mans- en vroueslawe ouer as 25 jaar na 1686 toegeneem het. In 1695 was slawepryse besonder hoog toe die meeste slawe in die ouderdomskategorie van 16 tot 25 jaar vir 80 tot 90 riksdalders en selfs meer verkoop is.¹³³ Op 21 Februarie 1783 is die jeugdige Februarie van Bengale ten spyte van 'n breuk wat hy

¹²⁶ J.S. Mayson, *The Malays of Cape Town*, pp. 12 en 29.

¹²⁷ J. Barrow, *An account of travels into the interior of Southern Africa in the years 1797 and 1798*, I, p. 46.

¹²⁸ W.J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa I*, p. 33.

¹²⁹ H. Swellengrebel, *Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel Jr. oor Kaapse sake, 1778 - 1792* (red. G.J. Schutte), pp. 235 - 236.

¹³⁰ A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 76.

¹³¹ K.A.B.: A. 457: Cloete family papers, soos aangehaal in N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, p. 75.

¹³² Lady Anne Barnard, *The Cape journals of lady Anne Barnard 1797 - 1798* (red. A.M.L. Robinson e.a.), p. 189.

¹³³ A.J. Böeseke, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, pp. 55, 75 - 76.

gehad het, vir 'n aansienlike 640 riksdalders verkoop, wat 'n aanduiding van die groot vraag na jong slawe in die tyd is.¹³⁴

Die fisiese toestand en gesondheid het ook 'n invloed op die prys van 'n slaaf uitgeoefen. Slawe wat oud, afgeleef en blind, doof of stom was, het nie veel waarde vir die voornemende slawekoper gehad nie en het van die laagste pryse behaal. In die vroeë negentiende eeu het Hinrich Lichtenstein tydens een van sy binnelandse reise melding gemaak van 'n Sneebergse boer wat slegs slawe op sy plaas gehad het wat hy, weens hulle ouderdom en gestremdhede, baie goedkoop in die Kaap aangekoop het: "Besides this grey-haired slave and the deaf and the dumb one, there was a third (who was also deaf), and had but one eye, with a fourth, ... who did not understand a word of Dutch."¹³⁵ Die gebrekkige produktiwiteit en hoë mediese kostes wat siek slawe ingehou het, het voornemende kopers ongetwyfeld afgeskrik.¹³⁶ Dit is dus onwaarskynlik dat boere van die arbeidsintensiewe akkerbouplase van dié slawe sou aankoop.

Afhangend van bepaalde arbeidsbehoefes, is manlike slawe bo slavinne verkies,¹³⁷ alhoewel veilingsregisters en vendusierolle daarop dui dat slavinne op vrugbare ouderdom soms duurder as slawemans en ander slavinne was. Volgens Sparrman was die pryse van vrugbare slavinne in die sewentigerjare van die agtiende eeu drie maal meer as dié van hulle onvrugbare susters.¹³⁸ Dit het verband gehou met die kostelose aanwas van slawe binne die huishouding in welke geval die kind die eiendom van die betrokke slavin se eienaar was: "The acquisition of a male slave is a life interest; that of a female is considered to be a perpetual heritage",¹³⁹ aldus William Bird. Op die vendusie na Joachim von Dessin (1704 - 1761) se dood in 1761 is die vrugbare slavin Hagar en haar kind vir 533 riksdalders verkoop, terwyl die byna bejaarde Flora vir slegs 161 riksdalders verkoop is. Daarbenewens is die jeugdige Hester en haar kind vir 500 riksdalders verkoop, terwyl die twintigjarige Alida vir 410 riksdalders en die vyftienjarige Johanna vir 386 riksdalders van die hand gesit is.¹⁴⁰

Die redes vir slaweverkope het onder meer die winsmotief van die eienaar, bankrotenskap van 'n slawebesitter, die afsterf van 'n eienaar,¹⁴¹ die skuldigbevinding van 'n eienaar aan 'n oortreding,¹⁴² sowel as die onbeheerbaarheid en weerspannigheid van 'n slaaf, ingesluit.¹⁴³

Wat laasgenoemde twee redes vir slaweverkope betref, het die plaaslike slawemark dus ook 'n dissiplinêre funksie vervul. Verkope van weerspannige slawe was 'n effektiewe psigologiese

¹³⁴ K.A.B.: MOOC. 10/14, nr. 21: Vendurollen, 1691 - 1800, 1783-02-21.

¹³⁵ H. Lichtenstein, *Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805 and 1806, II*, pp. 9 - 10.

¹³⁶ N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, p. 73.

¹³⁷ J.C. Armstrong, Die slawe, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 108; D.C. Bozarth, *Burgher, boer and bondsman*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Maryland, 1987, p. 194.

¹³⁸ A. Sparrman, *A voyage to the Cape of Good Hope ... 1772 - 1776, I* (red. V.S. Forbes), p. 102.

¹³⁹ W.W. Bird, *State of the Cape of Good Hope in 1822*, p. 348.

¹⁴⁰ J.L.M. Franken, 'n Kaapse huishoue in die 18 de eeu uit Von Dessin se Briefboek en Memoriaal, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1940 I, pp. 66 - 67; K.A.B.: MOOC. 10/8, nr. 43: Vendurollen, 1691 - 1800; MOOC. 8/10, nr. 76: Inventarissen, 1685 - 1800, September 1761.

¹⁴¹ V. de Kock, *Those in bondage*, p. 42.

¹⁴² K.A.B.: CJ. 2915: Vendurollen 1697 - 1720, 1697-03-02; N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, p. 49.

¹⁴³ J.C. Armstrong, Die slawe, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 108; N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, p. 49.

beheer- en afpersmiddel in die hand van slawe-eienaars om slawe in toom te hou en hulle gesag te laat geld, aangesien dreigemente van verkope aan wrede eienaars en sommige verafgeleë boere inderdaad 'n afskrikmiddel vir slawe was.¹⁴⁴ Hierdie gegewe blyk duidelik uit die waarnemings van sekere besoekers en reisigers. In die dertigerjare van die agtiende eeu het Otto Mentzel die volgende tersaaklike kommentaar gelewer: "When any farmer had a disobedient slave, the mere threat to sell or give him to Michael Otto [the tyrant of Vergelegen] unless he improved, was often more effective than other punishments would have been since every slave was afraid of this man."¹⁴⁵ Voorts was hy van mening dat "the most sensible course to take up with a slave whom correction does not improve is to send him to the auction and dispose of him at any price".¹⁴⁶ Tydens die verhoor van 'n moordsaak waarby 13 slawe van die Bokkeveld betrokke was, het die slawe-eenaar B.P. van der Merwe getuig dat hy sy slaaf Cupido verkoop het, aangesien "hij mij kwelde".¹⁴⁷ Die Sweedse geneesheer en botanis Carl Peter Thunberg (1743 - 1828), wat die Kaap tussen 1772 en 1775 besoek het, het opgemerk dat eienaars verkies het om hulle onbeheerbare slawe aan plaaslike amptenare af te staan.¹⁴⁸ Lady Anne Barnard (1750 - 1825), vrou van staatsekretaris Andrew Barnard en eerste dame aan die Kaap vir lord Macartney, het in haar briewe aan Henry Dundas onder meer melding gemaak van 'n slawe-eenaar wat 'n weerspannige slaaf uit die hand verkoop het.¹⁴⁹ In die agtiende eeu het die prominente Kaapstadse burger en boekversamelaar, Joachim von Dessin, uitdruklik in sy testament bepaal dat die slawe Joris en Marie, wat hom soveel hoofbrekens besorg het, in sy boedel verkoop moes word "omme de mij daartoe dringende reeden",¹⁵⁰ terwyl sy geliefde slawe Leander, Fortuin en Liesie hulle vryheid moes verkry. Na sy dood is al sy slawe buiten drie wel op sy boedelveiling verkoop. Die ou slaaf Joris, sy bywyf Marie en hulle seun is vir slegs 100 riksdalders van die hand gesit, terwyl Chito van Cochin en die brutale Isak ook teen 'n lae prys verkoop is. Hagar, die naaldwerkster, en haar kind Isak het 'n redelike 533 riksdalders behaal, terwyl die taamlik bejaarde Flora slegs 161 riksdalders vir die boedel kon inbring. Die jeugdige en geskoolde slavinne Hester, Alida en Johanna is teen 500, 400 en 386 riksdalders onderskeidelik verkoop, terwyl Leander, Fortuin en Liesie hulle welverdiende vryheid verkry het.¹⁵¹

Weens die lae pryse van weerspannige slawe, is hulle veral deur die minder gegoede boere in die landelike distrikte aangekoop. In die negentiende eeu het die Britse owerheid aan die Kaap juis van dié tendens kennis geneem: "We are certainly aware that a practice prevails at the Cape of purchasing slaves of bad, perhaps of infamous, character for a low price in Cape Town and removing them to the remote parts of the country."¹⁵² Die aantal slawe wat van Kaapstad na die plattelandse gebiede verskuif het, het van 183 in 1816 tot 697 in 1824 toegeneem.¹⁵³ Slawe het 'n intense vrees gekoester om aan eienaars in die afgeleë gebiede verkoop te word. In 1814

¹⁴⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 95.

¹⁴⁵ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope III*, p. 50.

¹⁴⁶ *Ibid.* II, p. 130.

¹⁴⁷ M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamhede*, p. 325.

¹⁴⁸ C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), pp. 206 - 207 en 269.

¹⁴⁹ Lady Anne Barnard, *The letters of Lady Anne Barnard to Henry Dundas from the Cape and elsewhere, 1793 - 1803* (red. A.M.L. Robinson), p. 93.

¹⁵⁰ J.L.M. Franken, 'n Kaapse huishoue in die 18de eeu uit Von Dessin se Briefboek en Memoriaal, *Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis*, 1940 I, p. 66.

¹⁵¹ *Ibid.*

¹⁵² G.M. Theal (red.), *Records of the Cape Colony XXXIII*, p. 109.

¹⁵³ *Ibid.* XXVII, p. 422; *Ibid.* XXXIII, pp. 11 - 12; *Ibid.* XXXV, p. 374; J.S. Marais, *The Cape Coloured people 1652 - 1937*, pp. 164 - 165.

het 'n slavin in reaksie op 'n dreigement dat haar drie kinders aan binnelandse boere verkoop sou word, hulle uit wanhoop in die see gaan verdrink en is self net betyds van verdrinking gered.¹⁵⁴

Sedert die tweede helfte van die sewentiende eeu is eienaars wat hulle slawe mishandel of gedood het, gestraf deur al hulle oorblywende slawe op 'n veiling te verkoop.¹⁵⁵ So is die vier oorblywende slawe van Gottlieb Opperman op dié wyse verkoop nadat hy aan moord op een van sy slawe skuldig bevind is.¹⁵⁶ Op 24 Desember 1686 het die Politieke Raad 'n besluit geneem ingevolge waarvan die slaaf Isak van Ceylon wat aan die meulenaar Tobias Marquard behoort het, "ten Castele an den meestbiedende in gereden gelde opentlijk te doen verkopen" om hom van "syms meesters wraak en belgsugt en gedreigde harde bejegeningen te bevrijden".¹⁵⁷

Goeie slawe, en veral huishoudelike Kaapsgebore slawe, is selde privaat of op openbare veiling verkoop. Slawe wat binne die eenaar se huishouding gebore is, sowel as kinderversorgers en voedsters of soogvroue was van die waardevolste slawe en het byna nooit die Kaapse slawemark bereik nie en, indien wel, het hulle buitengewoon hoë pryse in opspraakwekkende veilingsdramas behaal.¹⁵⁸ Indien 'n veiling wel vanweë bankrotskap moes plaasvind, is die betrokke slawe toegelaat om 'n keuse ten opsigte van 'n nuwe eenaar uit te oefen. By die afsterf van 'n eenaar is die slawe gewoonlik tussen die kinders en naasbestaendes verdeel of deur genoemde persone op die boedelveiling aangekoop.¹⁵⁹ In sommige gevalle het die testament van die gestorwe eenaar bepaal dat alle slawe na sy kinders moes gaan en dat sodanige slawe nooit buite die familie verkoop mag word nie.¹⁶⁰

Die mees algemene wyse waarop slawe aan die Kaap verkoop is, was per openbare veiling of vendusie, wat 'n uiters gewilde gebruik aan die Kaap was. "Not a day passes without several of these [auctions] being held both before and after dinner. The people of the Cape ... have a remarkable propensity for public vendues",¹⁶¹ aldus John Barrow. Burchell het opgemerk dat verskeie veilings op 'n daaglikse basis plaasgevind het en "in this manner estates also, and property of every description are sold".¹⁶² Die anonieme skeepsoffisier en skrywer van *Gleanings in Africa* was van mening dat dit een van die belangrikste tydverdrywe van die Kapenaars, veral die vroue, was.¹⁶³ In die VOC-tydperk het die Kompanjie veral van dié metode gebruik gemaak om nuut gearriveerde slawegroepe van die hand te sit,¹⁶⁴ terwyl slawe in

¹⁵⁴ G.M. Theal (red.), *Records of the Cape Colony XIV*, p. 484.

¹⁵⁵ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 98.

¹⁵⁶ Algemene Rijksarchief, Den Haag: VOC. 4045 - VOC. 4360, VOC. 4117, fol. 810 - 811: Gewone- en secrete stukken, uit de Kaap de Goede Hoop, Mauritius (Perzië en Suratte) in Nederland aangekomen, 1700 - 1794, 1731-07-12, soos aangehaal in R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 99.

¹⁵⁷ A.J. Böeseken (red.), Resolusies van die Politieke Raad III, 1681 - 1707, *Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 146.

¹⁵⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 326.

¹⁵⁹ W.W. Bird, *State of the Cape of Good Hope in 1822*, p. 78.

¹⁶⁰ K.A.B.: MOOC. 8/11, nr. 30: Inventarissen 1685 - 1800, 1762-04-20.

¹⁶¹ J. Barrow, *An account of travels into the interior of Southern Africa II*, p. 387.

¹⁶² W.J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa I*, p. 79.

¹⁶³ *Gleanings in Africa*, p. 61.

¹⁶⁴ D.C. Bozarth, *Burgher, boer and bondsman*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Maryland, 1987, p. 163.

privaatbesit op boedelveilings,¹⁶⁵ bankrotveilings¹⁶⁶ en algemene vrywillige vendusies verkoop is.

Kompanjie-slaweveilings is deur kennisgewings wat teen die Kasteelhekke en op die hoeke van die hoofdeurgange aangebring is, geadverteer. Indien die Kompanjie 'n groot wins op die verkope van opgekoopte buitelandse slawe wou maak, is veral moeite gedoen om die inwoners in die meer afgeleë gebiede oor nuwe slawe vragte en daaropvolgende veilings in te lig. In 1785 is 'n kennisgewing aan die landdroste van Stellenbosch en Swellendam gestuur om die aankoms van 'n slawevrag wat verkoop gaan word, te adverteer.¹⁶⁷

'n Datum vir 'n veiling is in oorleg met die vendusiemeester vasgestel.¹⁶⁸ Die vendusie of veiling is dan weke voor die vasgestelde datum deur kennisgewings by openbare bymekaarkomplekke geadverteer. Die aard van verkope, die datum, voorwaardes en dies meer is in die advertensie uiteengesit.¹⁶⁹ Selfs die klerke en afslaers van die vendusiemeester het opdrag ontvang om die vendusie op voorafgaande veilings waarby hulle betrokke was, te adverteer.¹⁷⁰

Op die veilingsdag het die afslaersassistent tussen agt- en nege-uur die oggend die veiling luidkeels met 'n ghong by die kruispaaie van die dorp aangekondig. Alle veilings het stiptelik om nege-uur begin.¹⁷¹ Talle slaweveilings het onder die Slaweboom op Kerkplein in Kaapstad plaasgevind. Vandag word die presiese plek waar die groot ou denneboom gestaan het deur 'n plakiet op 'n verkeerseiland aangedui. Vendusies was vir alle betrokkenes, buiten die slawe wat opgeveil moes word, gesellige okkasies. Dit blyk onder meer uit die waarneming van Kolbe: "... terwyl by de genen, die aan de Kaap voorvallen de kopers enkelyk met een glas wyn en een pyp tabak onthaalt worden, ten einde de Kopers door den wyn aangemoedigt, wat rykelyker in 't bieden syn zouden." ¹⁷² In 1827 het George Thompson (1796 - 1889),¹⁷³ wat van 1818 tot 1859 as handelaar aan die Kaap woonagtig was, hierdie aspek van die plaaslike veilings belig: "... a public sale of any importance, usually collects a number of the inhabitants together, as much with the view of meeting company as making a bargain." ¹⁷⁴ Vendusies was dus gewilde bymekaarkomplekke vir sosiale verkeer en op die platteland is vendusiegangers op gratis maaltye en verversings, soos bier, wyn, tabak, koffie, tee en koek getrakteer, terwyl gratis oornagverblyf ook verskaf is.¹⁷⁵ In die eerste fragment van die dagboekie van Johanna Duminy

¹⁶⁵ H.C.V. Leibbrandt (red.), *Letters despatched from the Cape, 1696 - 1708, Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, p. 231; R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, p. 43.

¹⁶⁶ K.A.B.: CJ. 3074: Gemengde Notariële stukke (slawe-oordragte) 1715 - 1719, 1718-12-31.

¹⁶⁷ K.A.B.: 1/STB 10/5: Inkomende briewe van Goewerneur en Politieke Raad, 1686 - 1795, 1785-10-12 en 1785-11-18.

¹⁶⁸ R.C.-H. Shell, S.E. Hudson's Auctions - their good and evil tendency I, *Quarterly Bulletin of the South African Library* 39 (4), Junie 1985, p. 147.

¹⁶⁹ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 93.

¹⁷⁰ R.C.-H. Shell, S.E. Hudson's Auctions - their good and evil tendency I, *Quarterly Bulletin of the South African Library* 39 (4), Junie 1985, p. 147.

¹⁷¹ V. de Kock, *Those in bondage*, p. 42.

¹⁷² P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop II*, p. 297.

¹⁷³ D.W. Krüger (red.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek II*, p. 765.

¹⁷⁴ G. Thompson, *Travels and adventures in Southern Africa* (red. V.S. Forbes), p. 87.

¹⁷⁵ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop II*, p. 297; T.E. Colebrooke, *Miscellaneous essays by H.T. Colebrooke with life of the author 1818 - 1823, I*, p. 332.

Figuur 8: 'n Kaapse slaweveiling in 1824, soos uitgebeeld in die *New Monthly Magazine*. Die trauma en ontwrigting van slawe wat op openbare vendusie verkoop is, het meer as een besoeker aan die hart gegryp wat dit redelik volledig in dagboeke en reisbeskrywings aangeteken het.

Uit: N. Worden, E. van Heyningen en V. Bickford-Smith, *Cape Town. The making of a city*, p. 104.

van 1797 tref ons 'n interessante en vermaaklike beskrywing van 'n besoek aan 'n plattelandse vendusie aan.¹⁷⁶ By hulle aankoms het Johanna Duminy opgemerk dat "... er was rykelyk menschee de taveln wiert gedek ... wij gong aaten".¹⁷⁷

Humoristies vermeld sy ook van die twee boere wat hulle groot pret verskaf het "om het aan (te sie)n sij slonge malkaar dugtigt af en de glaasie wijn gong vris op sij dronken of het waater was ..." ¹⁷⁸ Na afloop van die vendusie was daar gewoonlik 'n dans waarvan die musiek deur 'n ingevoerde Kaapstadse orkes verskaf is,¹⁷⁹ soos dit inderdaad ook die geval was met die vendusie wat Johanna Duminy bygewoon het: "... soo als doe caars was opgestooken kwam de viiole in de galderij en sij gong vris op aan dansen ..." ¹⁸⁰ Teen dié tafereel van gesellige sosiale verkeer het die drama van die slawe, wat saam met die diere en huisraad opgeveil moes word, (**Fig. 8**) hom aangespeel. Die angns vir 'n nuwe lewe onder 'n onbekende, moontlik ongenaakbare meester en die pyn van skeiding en afskeid van familie en vriende het van 'n vendusie 'n uiters onaangename, ontwrigtende en traumatiese gebeurtenis vir die betrokke slawe gemaak. Emosionele pyn en angns was meesal deel van 'n slaweveiling. Tydens sy kort verblyf in 1797 aan die Kaap het James Williams, 'n militêre geneesheer, in 'n brief aan sy suster die beproewing van sodanige slawe beskryf: "... led forth like so many Horses and Cows and made to throw out their arms and legs etc. to show they were perfect after which they were consigned tot the best Bidder." ¹⁸¹

In die negentiende eeu het onder meer Semple,¹⁸² Bird ¹⁸³ en Teenstra, insiggewende beskrywings van slaweveilinge aan die Kaap gegee. Dit was veral Teenstra wat deur die onbenydenswaardige lot van die slawe op slaweveilinge aangegryp is, soos blyk uit sy waarnemings en ervarings van 'n boedelvendusie waartydens negentien mans- en vroueslawe, sowel as slawekinders te koop aangebied is.¹⁸⁴ Tydens dié vendusie is 'n dertienjarige wees slaweseun aan 'n boer van die afgeleë Oosgrens verkoop. Sy reaksie toe die bod toegeslaan is en op die vooruitsig van 'n gedwonge skeiding van sy bejaarde grootmoeder, sowel as sy daaropvolgende behandeling, het Teenstra as volg beskryf:

De knaap dit vernemende, sprong op den gegebenen hamer- of toeslag (die hem als een donderslag moet hebben getroffen) van de tafel af - zijne droefheid ging in woede en razernij over; maar hy word gepakt, gebonden en op den wagen gesmeten, en alzoo tegen wil en dank door zijn nieuwen eigenaar vervoerd.¹⁸⁵

Sy emosionele betrokkenheid by die traumatiese afskeid tussen die slaweseun en sy ouma blyk uit die volgende: "... daar zijne weemoedige uitdrukkingen, nu en dan door het gevoel van zijn

¹⁷⁶ J.L.M. Franken (red.), *Duminy-dagboeke*, pp. 82 - 87.

¹⁷⁷ *Ibid.*, pp. 82 - 83.

¹⁷⁸ J.L.M. Franken (red.), *Duminy-dagboeke*, p. 83.

¹⁷⁹ C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th century*, p. 84.

¹⁸⁰ J.L.M. Franken (red.), *Duminy-dagboeke*, pp. 84 - 85.

¹⁸¹ K.A.B.: A. 1790: Letter of James Williams, 1797-01-05.

¹⁸² R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, pp. 43 - 45.

¹⁸³ W.W. Bird, *State of the Cape of Good Hope in 1822*, pp. 346 - 349.

¹⁸⁴ M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamheden*, pp. 347 - 349.

¹⁸⁵ *Loc. cit.*

(1)2
C. Bus

No 1184

L. H. F. 116
to
L. R. F. 12

OFFICE FOR THE ENREGISTERMENT OF SLAVES,
Cape of Good Hope, Cape Town, 30th October 1818

THESE are to certify, that *Mr. Matthew Hoffman*
 having sold to *Mr. Philip Ransford*
 residing at *Cape Town* as it appears
 by a Document dated *The Thirtieth Day of October 1818* and
 deposited in this Office, his *male* Slave, named
Adams now old about *fifteen years* and *three months* born
in the Colony being a House Boy.
 said Slave has accordingly been transcribed and duly registered as the property of said *Mr. Ransford*

Philip Ransford *G. S. Rogers*
Super

Figuur: 9: Registrasie-dokument van 'n slawe-oordrag (transport) wat deur die Registrateur van Slawe in 1818 onderteken is.

Mendelssohn-versameling, Parlementsbiblioteek, Kaapstad. No. 39859.

rampzalig lot afgebroken, tot op den bodem van mijn hart doordrongen.”¹⁸⁶ Hierop het Teenstra vervolg met ‘n sterk pleidooi teen die onmenslikheid van slawerny en die dubbele standaard en huigelry van die Christendom veroordeel.¹⁸⁷ Die outeur van *Gleanings in Africa* het in 1805 ook die ongenaakbaarheid ten opsigte van ouderdom, diensjare en familieverbintnisse van slawe op vendusies vermeld en opgemerk dat die blootstelling van bejaarde slaweouers aan openbare veilings, ‘n algemene verskynsel was.¹⁸⁸

Etlieke dae voor ‘n veiling is slawe vir besigtiging aan die publiek vertoon. Alhoewel te koopte slawe met ‘n genommerde kaart wat om die nek vasgebind is op ‘n tafel moes staan om beter besigtig te word, is hulle nie, soos die Negerlawe in die suide van die Verenigde State van Amerika, deur voornemende kopers fisies gehanteer en geïnspekteer nie. Hulle was wel voor die bieëry ‘n aanvang geneem het, aan intensiewe ondervraging met betrekking tot bekwaamhede en gebreke blootgestel, terwyl hulle in sommige gevalle hulle tande moes wys, tonge moes uitsteek, arms moes strek en so hoog as moontlik moes spring om voornemende kopers van hulle goeie fisiese toestand te oortuig.¹⁸⁹

Die vereffening van die aangekoopte slawe het op verskeie wyses geskied. Indien die koper aan die afslaer bekend was, was hy op krediet geregtig.¹⁹⁰ Sodanige koper kon sy aankope direk na die veiling verwyder en die rekening eers ses weke later ontvang. Onbekende kopers moes twee waarborge verskaf en die volle aankoopsom in drie paaiemente betaal. Die waarborge is na die eerste betaling teruggegee.¹⁹¹ Na die pokke-epidemie in 1713 kon eienaars slawe slegs teen kontant op veilings aankoop,¹⁹² aangesien latere probleme en dispute rondom wegloperlawe, sowel as swak gesondheid van ‘n aangekoopte slaaf, meesal daardeur uitgeskakel is.¹⁹³ Daarenteen kon grondeiendom wat op veilings aangekoop is per paaiemente afbetaal word.¹⁹⁴

Elke koper het ‘n “vendubrief” van die afslaer ontvang.¹⁹⁵ Die oordrag van ‘n slaaf aan ‘n nuwe eenaar is deur ‘n wettige “transport” of akte vergesel. ‘n Afskrif van dié dokument moes aan die sekretaris van die Politieke Raad en tydens Britse Bewind by die Slaweregistrasiekantoor (**Fig. 9**) besorg word.¹⁹⁶ Op die platteland moes die verkoop van ‘n slaaf by die landdros van die bepaalde distrik geregistreer word. ‘n Minimale belasting van twaalf stuiwers is op elke “transport” gehef.¹⁹⁷ Teen die middel van die agtiende eeu was die oordragkoste twee-en-’n-half persent van die aankoopprys.¹⁹⁸

¹⁸⁶ M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamheden*, p. 349.

¹⁸⁷ *Ibid.*, pp. 349 - 350.

¹⁸⁸ *Gleanings in Africa*, p. 60.

¹⁸⁹ W.W. Bird, *State of the Cape of Good Hope in 1822*, p. 348; T.E. Colebrooke, *Miscellaneous essays by H.T. Colebrooke with life of the author 1818 - 1823, I*, pp. 333 - 334; R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson’s “Slaves”, *Kronos* 9, 1984, p. 49.

¹⁹⁰ V. de Kock, *Those in bondage*, p. 43.

¹⁹¹ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 94.

¹⁹² R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 108.

¹⁹³ K.A.B.: MOOC. 10/3/2: Vendurollen 1691 - 1800, 1726-04-29.

¹⁹⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 109.

¹⁹⁵ C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th century*, p. 85.

¹⁹⁶ D.C. Bozarth, *Burgher, boer and bondsman*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Maryland, 1987, p. 186.

¹⁹⁷ J.C. Armstrong, Die slawe, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *‘n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 108.

¹⁹⁸ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 94.

Slawe is ook tydens transaksies verpand. So is Anthony van Malabar in 1731 deur Johannes Craa vir 410 Kaapse gulden aan die Kerkraad verpand.¹⁹⁹ Hierdie praktyk het veral gedurende die agtiende eeu aan die Kaap toegeneem. In 1806 het die slawebesittende Samuel Hudson opgemerk dat slawebesitting vir veral bejaarde eienaars finansiële sekuriteit beteken het: “for the aged, ‘tis their Bank.”²⁰⁰

Slawe het ook ten tye van repatriasieverkope en kadastrale oordragte van eenaar verwissel. In repatriasieverkope het eienaars voor hulle vertrek terug na hulle vaderland, hulle slawe as ‘n eenheid saam met die grondeiendom verkoop.²⁰¹ Tydens kadastrale oordragte het slawe ‘n integrale deel van die totale oordrag van eiendom uitgemaak en het na die transaksie op die eiendom aangebly.²⁰² In baie gevalle is die slawe nie eens geïdentifiseer nie, maar slegs as “slawe en toerusting” vermeld. Voorts het slawe in donasieverkope gefigureer, wat hoofsaaklik vrystellingsoordragte en geskenkoordragte behels het. Tydens vrystellingsoordragte is die slaaf gewoonlik deur ‘n familielid gekoop en dan vrygestel. In so ‘n geval is die vereiste vrystellingsgeld nie aan die armefonds van die Kerk betaal nie en was die amptelike vrystellingsversoek en “vrijbrief” afwesig.²⁰³ In geskenkoordragte is slawe gewoonlik binne dieselfde familie as geskenke deur een persoon aan ‘n ander gegee. Gewoonlik het hierdie oordrag gepaard gegaan met ‘n versoek deur die skenker dat die slaaf ter gelegener tyd deur die ontvanger vrygestel moes word.²⁰⁴

Nadat ‘n slaaf dus een of ander tyd sonder keuse ‘n draai op die Kaapse slawemark gemaak het, hetsy by sy aankoms aan die Kaap of tydens sy gevestigde verblyf, is hy binne ‘n bepaalde milieu gevestig wat ‘n belangrike rol in sy lewenswyse en -vorme, sowel as sy arbeid sou speel.

Vestiging binne streke

Die milieu waarbinne die slaaf hom moes vestig, was die dekor waarteen sy lewensverhaal hom sou afspeel; die gebied waarbinne sy menslike lotgevalle voltrek sou word. Dit sou ‘n bepalende rol in sy daaglikse bestaan speel. Die geografiese, ekonomiese en sosiale milieu het op beide meester en slaaf ‘n invloed uitgeoefen. Die aard van die eienaars, sowel as hulle nerings en gepaardgaande arbeidsbehoefte binne ‘n bepaalde streek het die vestiging en lewenswyse van slawe bepaal. Teen die einde van die agtiende eeu was duidelike streeksverskille aan die Kaap waarneembaar. Lewensomstandighede het aansienlik van streek tot streek verskil en ‘n unieke akkulturasieproses tussen Europese, Oosterse en Afrikakulture binne die ekonomiese en sosiale strukture van ‘n streek het ‘n bepaalde streekshomogeniteit in die hand gewerk. Dit het tot die opkoms van sinkretiese kultuurpatrone in die Kaapse kultuur aanleiding gegee.²⁰⁵ Van die sewentiende tot negentiende eeu het die vestiging van slawe aan die Kaap binne drie identifiseerbare streke plaasgevind, naamlik die stedelike gebied met Kaapstad as die middelpunt, die oorwegend akkerboustreek van die Suidwes-Kaap, wat

¹⁹⁹ K.A.B.: CJ. 3081: Gemengde Notariële Stukke (slawe-oordragte), 1731-12-04.

²⁰⁰ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson’s “Slaves”, *Kronos* 9, 1984, p. 68.

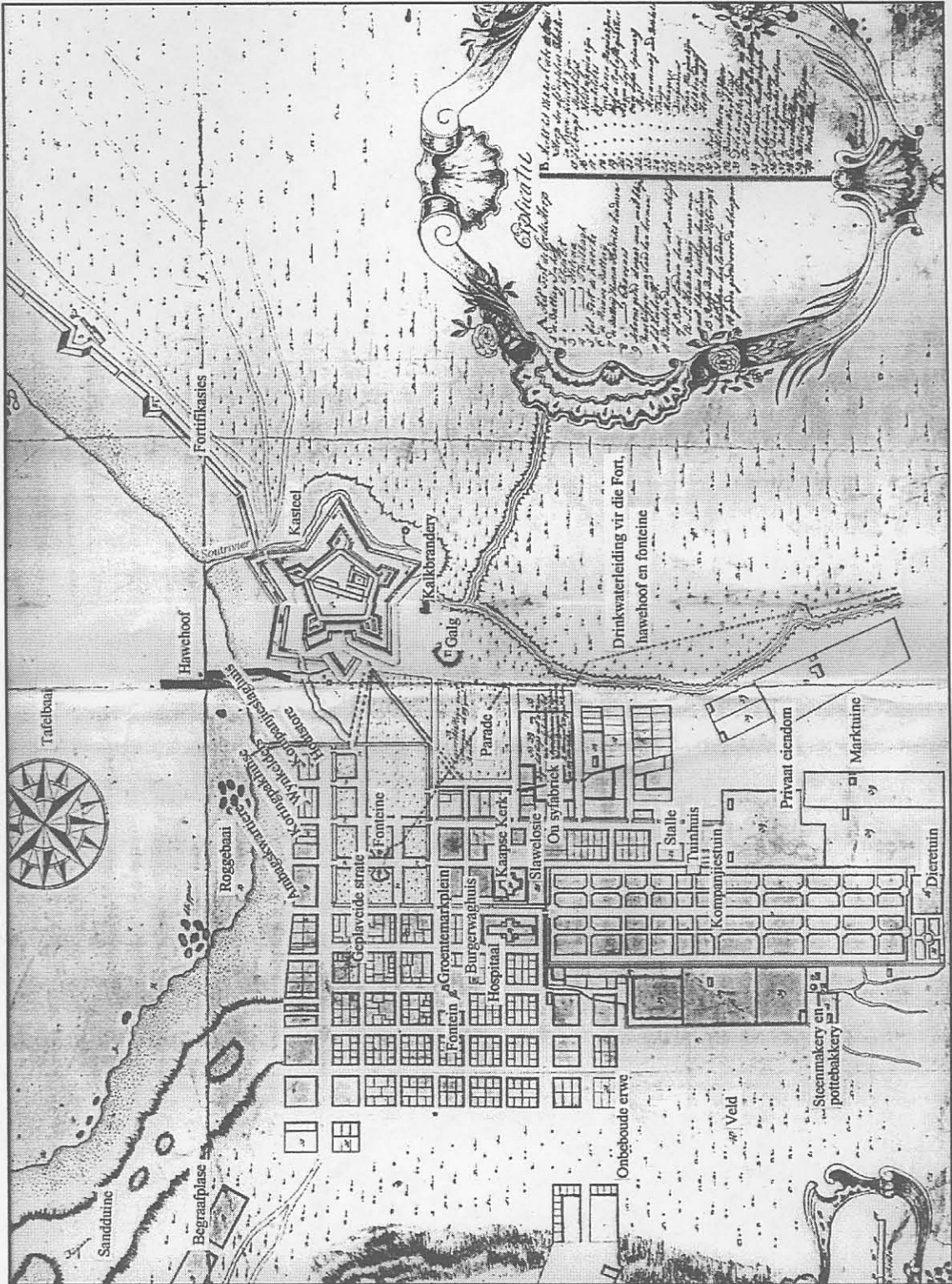
²⁰¹ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 115.

²⁰² *Ibid.*, pp. 115 - 116.

²⁰³ *Ibid.*, p. 118.

²⁰⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 121.

²⁰⁵ R. Elphick en R. Shell, Onderlinge groepverhoudinge: Khoikhoi, koloniste, slawe en vryswartes, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *‘n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, pp. 167 en 172.

Figuur 10: 'n Plan van Kaapstad in 1767.

Oorgeneem en aangepas van 'n kaart in die Kaapse Argiefbewaarplek, M 3/18.
 Oorspronklike in die Algemeen Rijsarchief VEL 838.

hoofsaaklik deur die sandvlaktes van Kaapstad geskei is, en die afgeleë veeboerstreke ten noorde en ooste van die Kaap-Stellenbosch-Drakenstein-gebied.²⁰⁶

1. Die stedelike gebied met Kaapstad as middelpunt

Hoe het die milieu daar uitgesien waarbinne die Kaapstadse slaaf homself bevind het? Sedert 1652 het Kaapstad oor byna twee eeue heen van 'n beskeie verversingstasie en handelspos tot 'n gerekende hawedorp en handelsentrum gegroei. In 1659 was daar slegs 'n paar van baksteen geboude woonhuise met kelders, twee graanstore, 'n hospitaal, werkskwartiere vir die ambagslui, 'n graanmeule, twee verdedigingskanse wat in die landerye geleë was, woonhuise vir die tuinier, slawe en 'n vryburgerfamilie, 'n paar perde- sowel as skaapstalle,²⁰⁷ terwyl die inwonertal oor die driehonderd getel het, waarvan 89 slawe was.

In 1698 het die nedersetting tot 'n klein dorpie met ongeveer driehonderd witgepleisterde huise langs die netjiese reguit strate gegroei.²⁰⁸ In 1706 was Abraham Bogaert (1663 - 1727),²⁰⁹ skeepsdokter en skrywer, veral deur die snelle groei van die volksplanting beïndruk: "Wonderlyk is 't in getal van huizen toegenomen ... Alle zyn ze van klipsteen en gebouwt ... Cierelyk doen zy zich in 't oog van verre op door de krytwitte kalk, waar mee zy van buiten gepleistert zyn".²¹⁰ In 1714 was daar vier breë strate wat onder meer die Heerengracht²¹¹ en die Keizersgracht²¹² ingesluit het. Volgens Francois Valentyn (1666 - 1727),²¹³ predikant en skrywer wat die Kaap vier keer onderweg en terug van die Ooste besoek het, was daar in dié tyd selfs huise hoër op teen Tafelberg en het die openbare geboue onder meer die onvoltooide Kasteel met sy vyf bastions en geboue wat as huisvesting vir die goewerneur, besoekende hoë skeepslui en die sekunde moes dien, die byna oktagonale kerk, die nuutgeboude hospitaal, sowel as die slawelosie, behels.²¹⁴ Langs die boomryke strate was ongeveer 254 oorwegend enkelverdieping rietdakhuise, met Kaapse stene gebou, netjies gepleister en afgewit. 'n Kaart van Kaapstad uit 1767 (Fig. 10) toon die uitbreiding van die dorp in 'n noordwestelike rigting teen die hange van Leeukop en Seinheuwel en na die suidweste al langs die Kompanjiesuine aan. Aan die bokant van Breëstraat was die marktuin Schotsekloof, sowel as twee stukke grond, later as Waalendorp bekend. Die ontwikkeling van hierdie gebied, uiteindelik as die Bo-Kaap bekend, het in 1760 'n aanvang geneem toe Jan de Waal, koster van die Nederduitsch Gereformeerde Kerk, die grond tussen Dorp- en Waalstraat van Alexander Coel aangekoop het en in 1761 die tweede stuk grond van die Burgerraad ontvang het. Tussen 1763 en 1768 het De Waal 'n aantal "huurhuisjes" op dié grond laat oprig.²¹⁵

²⁰⁶ D.C. Bozarth, *Burgher, boer and bondsman*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Maryland, 1987, pp. 235 - 236.

²⁰⁷ H.C.V. Leibbrandt (red.), *Letters despatched from the Cape, 1652 - 1662*, III, *Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, pp. 76 - 77.

²⁰⁸ F. Leguat, *The voyages of Francois Leguat of Bresse to Rodriguez, Mauritius, Java and the Cape of Good Hope II*, p. 275; D.C. Bozarth, *Burgher, boer and bondsman*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Maryland, 1987, pp. 191 en 217.

²⁰⁹ C.J. Beyers en D.W. Krüger (reds.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek III*, p. 79.

²¹⁰ A. Bogaert, *Historische reizen door d'oostersche deelen van Asia I*, pp. 99 - 100.

²¹¹ Tans Adderleystraat.

²¹² Tans Darlingstraat.

²¹³ C.J. Beyers en D.W. Krüger (reds.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek III*, p. 816.

²¹⁴ F. Valentyn, *Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoop met de zaaken daar toe behoorende I*, pp. 14 - 20.

²¹⁵ L. Townsend en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, p. 3.